

DHJETËVJEÇARI I TRETË

1846-1855

1. Kisha e re

Edhe pse kjo kishë e re qe një meskinitet i vertetë, megjithatë duke qenë se ishte marrë qira me një kontratë formale na lironte nga trazimi që të lëvizim çdo moment nga një vend në tjetrin me një shqetësim të madh. Mua më dukej me të vërtetë të ishte vendi ku kisha ëndërruar të shkruar: *Haec est domus mea, inde gloria mea*,¹ edhe pse ndryshe qenë planet e Qiellit. Jo me pak vështirësi paraqiste shtëpia në të cilën ndodheshim: ishte shtëpia e d'immoralita; vështirësi eziandio nga anë e hotelit të Giardiniera, tashti shtëpia Bellezza,² ku mblihdeshin në mënyrë të veçantë në ditët e festave, të gjithë buontemponi të qyteti. Por kjo që nuk na ndaloi për të filluar të bënim rregullisht grumbullimet tona.

Sa përfunduan punimet, arqipeshkvi me datën [10] prill na dha të drejtën për të bekuar e konsakruar në një ndërtesë të shenjtë atë ndërtesë modeste. Kjo gjë u bë të dielen me datë [12] prill 1846. Po ai arqipeshkv për të treguar kënaqësinë e tij përtëriti të drejtën e dhënë tashmë kur ishim në Strehën, pra të thuhej mesha, të bëhej triditshi, të nëntat, ushtrimet shpirtërore, promovimin e kresmimit, kungimin e shenjtë, dhe të mund të kënaqë *preetto pashkvnor për të gjithë ato që do të frekuentonin institucionin tonë*.

Në një banesë të qëndrueshme, shenjat për aprovim të arqipeshkvit, funksionet soleme, muzika, gjurma në një oborri në pushim,³ tërhiqnin fëmijët nga të gjitha anët. Mjaft meshtarë filluan të kthehen. Ndërmjet tyre që bënin shërbim vlen të përmenden don Trivero Giuseppe, T. Carpano Giacinto, T. Gio. Vola, T. Roberto Murialdo,⁴ dhe i intrepido T. Borel.

Funksionet kryheshin kështu. Në ditët e festave, në mëngjes heret, hapej kisha dhe fillonin rrëfimet, që vazhdonin deri në orën e meshës. Mesha bëhej në orën tetë, për të kënaqur të shumtët që dëshironin të rrëfeshin, jo rradhë shtyhej për në orën nëntë o më vonë. Ndonjëri nga meshtarët, kur ishin, ndihmonte, dhe me zë të lartë lexonte lavdet. Gjatë meshës bënin kungimin e shejtë atë të cilët ishin të përgatitur. Kur mbaronte mesha dhe hiqnim pektat e meshës, unë hipja mbi një katedër të ulët për të bërë shpejgimin e Ungjillit, që atë herë shërbente për të dhënë fillimet e historisë së rregullt të Historisë së Shejtë. Këto tregime të shkurta dhe në formë të thjeshtë dhe popullore, të veshur me kostumet e kohës, në vendet, në emrat gjeografikë dhe spegimet e tyre, pëlqeheshin shumë nga të vegjlit, të rriturve dhe vetë meshtarëve që ndodheshin të pranishëm. Mbas predikimit vinte shkolla që zgjaste deri në mesditë.

1 Kjo është shtëpia ime, nga kjo lavdia. Në kap. 15 të dhjetëvjeçarit të dytë kishte shkruar: *Hic domus mea, inde gloria mea*.

2 Hoteli i Giardiniera: tavernë,

3 Kopshti i pushimit: shprehje e përdorur për të treguar një kopësht me pemë bashkangjitur një shkolle o një tjetër institucioni edukativ, i destinuar për lojën e fëmijëve. Në metodën pedagogjike të Ferrante Aporti (1791-1858) dhe e pedagogjistëve torinezë që ndigjinin këto teori, lojrat (pushimi) konsideroheshin pjesë përbërëse e edukimit fëmijorë, sëbashku me mësimin e katekizmit. Pedagogjisti gjerman Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782-1852) përdorte shprehjen Kopshti i fëmirisë (Kinder Garden) për të treguar një model të shkollës fëmijore në të cilën i jepej shumë rëndëri vlerës edukuese të lojës.

4 Të rinjët meshtarë miq të don Boskos, të impenjuar me shumë burari në veprat baritore e shoqërore. Giuseppe Trivero

Në orën një të mbasdites fillonin lojrat, me gjyle, me stampele, me pushkë, me shpata druri, dhe me ndonjë vegël fillestare të gjimnastikës. Në dy e gjysëm fillonte katekizmi. Pa dija në përgjithësi ishte shumë e madhe. Shpesh herë më vinte të filloja këngën e *Ave Maria* dhe rreth katërqind djem, që ishin të pranishëm, nuk ishin në gjendje të përgjigjesin, dhe aq më shumë të vazhdonin, në se heshte zëri im.

Sa po mbaronte katekizmi, duke mos pasur mundësi për të kënduar vespret, thuhej Rruzarja. Më vonë filloi të këndohej *Ave Maris Stella*, më pas *Magnifikat*, pastaj *Dixit*, pastaj psalme të tjerë; dhe në fund një antifonë e në harkun kohor të një viti u bëmë të aftë të këndonim të gjithë vesprin e Zojës.⁵

Këtyre praktikave i shkonte pas një sermoncino i shkurtë, që në të shumtën e rasteve ishte një shëmbull, në të cilin paraqitej një ves o një virtyt. Çdo gjë përfundonte me këngën e litanive dhe me bekimin e të Shenjtërueshmit Sakramend.

Mbas daljes nga kisha fillonte koha e lirë, gjatë të cilit gjithësecili mund ta kalonte si ti pëlqente. Dikush vazhdonte katekizmin, të tjerët këndonin, o lexonin, por pjesa më e madhe e kalonin duke kërcyer, vrapuar e duke u kënaqur me lojrat e ndryshme. Të gjithë që bënë ato që donin të lonin me kërcime, vrapime, litarë, shkopinj, duke qenë se bënë pjesë në zanatin e akrobatit, ishin nën drejtimin tim. Kështu që me mbajtë nën kontroll atë grumbull, la qulac në pjesën më të madhe mund të thuhej: *Sicut equus et mulus, quibus non est intellectus*.⁶

Duhet të them që edhe në pa dijen e madhe kam admiruar një respekt të madh për gjërat e kishës, për shërbimet e shenjta dhe një dëshirë të madhe për të mësuar gjëra e fesë.

Biles mua më shërbente ai pushim i çuditshëm për ti futur nxënësve të mi mendimet e fesë dhe ndjekjen e sakramendeve të shenjta. Disa me ndonjë fjalë në vesh i këshilloja që të ishin më të bindur, më shumë përpikëmeri në detyrat e tyre; të tjerëve që të frekuentonin katekizmin, që shkonin e të rrëfeheshin o gjëra të tilla. Mënyra e atyre lojrave ishin për mua një mënyrë e mirë për ti bërë ballë një grumbull fëmijësh, që të shtunën në mbremje o të dielen në mëngjes me shumë vullnet të mirë vinin të bënë rrëfimin e tyre.

Nga ndonjëherë e hiqja nga lojrat për ta drejtuar që të bënte rrëfimin, kur e shihja se duhej të kryente këto detyra të rëndësishme. Po paraqes një prej fskteve të shumta.⁷ Një djalosh ishte ftuar shumë herë që të vinte e të bënte Pashkën;⁸ ia premtonte që çdo të diele do të vinte, por nuk e mbante fjalën. Një ditë feste, mbas funksione të shenjta ai filloi të bënte me shumë hare lojrat. Ndosa vraponte nga të gjitha anët duke kërcyer e vrapuar i bërë qull në djersë, i bërë kuq në fytyrë sa nuk merrje vesh vesh se ishte në këtë botë o në tjetrën, i kërkova shpejt duke e lutur që në vinte tek unë në sakresti që të ndihmonte të kryeja një punë. Donte të vinte siç ishte, në mëngë të shkurta; “Jo, i thashë, vesh xhaketën dhe eja”. Kur erdhi në sakresti i drejtova në kor, pastaj shtova: “Ulu në gjunjë në këtë gjenuflessorio. – E bëri; por ai donte të spostonte inginocchiatoio”.

5 Ave Maris Stella: është incipit i himnit të Vesprit të Zojës së Bekuar. Magnificat: është fillimi i himnit i marrë nga ungjilli i Lukës 1,46-55 që këndohej të mbyllje e Vesprit. Dixit: incipit i salmit 109, i pari i pesë psalmeve që përbënin zemren e liturgjisë së vjetër të Vesprit të Zojës.

6 Si kali dhe si mushka që i mungon inteligjenca. Në anë të dorëshkrimit kopjuesi vë re: Tob, k.VI, 17 e Psalmi XXXI, 9.

7 Fakti që përmendet është një ripunim i një anekdote të paraqitur në Giovanni Bosco, Severino ose aventurat e një të riu alpigjano të treguara nga vetë ai, Torino, Tip. i Oratorit të Shën Françeskut të Sales, 1868, 43-45 (OE XX, 43-45).

8 Të bësh Pashkë: shprehje e përdorur për të treguar përmbushjen e precetto të rrëfimit e të kungumin së paku një herë në vit, në periudhën pashkvnore.

- Jo, shtova, lër çdo gjë siç është.
- Çfarë do atëherë nga herë nga unë?
- Të rrëfehesh.
- Nuk jam i përgatitur.
- E di.
- Pra?
- Pra përgatitu, e pastaj rrëfegu.
- Mirë, shumë mirë, tha me zë të lartë; kisha taman nevojë; kisha me të vërtetë nevojë, bëre mirë që më more në atë mënyrë, përndryshe nga frika prej shokëve të mi nuk do të kisha ardhur të rrëfhem.

Ndërsa lexova një pjesë nga breviario, tjeri ndërkohë po përgatitej; pastaj bëri më së mirë rrëfimin e tij me shumë përshpirtëmeri. Mbas atij çast që shumë i rregullt për plotësimin e detyrave të tij fetare. Soleva pastaj të tregonte këto ndodhi të tijën duke mbyllur kështu: “Don Bosko përdor një strategjeme të bukur për ndjellur zogun në kafaz”.

Sa errej, me një tingull të një kambane të vogël, ishin të gjithë të mbledhur në kishë, ku thuhej ndonjë lutje e vogël ose thuhej Rruzarja me *Angelus*, dhe çdo gjë mbyllej me këngën *Ladoto sempre sia etc.*⁹

Mbas daljes nga kisha shkoja në mes të tyre, e shoqëroja ndërsa ato këndonin ose bënë zhurmë. Mbas bënim të përpjetën e Rondò,¹⁰ këndonim akoma ndonjë strofë të lavdeve të sakta, pastaj ftoheshin të gjithë për të dielen tjetër, dhe duke uruar njëri tjetrin me zë të lartë natën e mirë, gjithësecili shkonte për hesap të vet.

Një skenë e veçantë ishte largimi nga Oratori. Mbas daljes nga kisha secili thonte një mijë herën natën e mirë pa u shkëputur dot nga grumbulli i shokëve. Unë përdorja një shprehje të bukur: “Shkoni në shtëpi, u bë natë, të afërmit ju presin”. Por pa dobi. Duhej që ti lija të mblidheshin; gjashtë prej më të forte bënë me duart e tyre një si karrige, sipër saj si sipër një froni ishte giuocoforza që unë mund të ulesha. Të sistemuar pastaj në reshta, duke mbartur don Boskon mbi atë podium krahësh, dhe ishte më i lartë se të tjerët, vazhdonin duke kënduar, qeshur dhe duke bërë poter deri të rrethorja e quajtur ndryshe Rondo. U kënduan disa lavde, që kishin si mbyllje solemne këngën e *Ladoto sempre sia*. U bë një heshtje e thellë, atëherë unë munda ti uroj të gjithëve një natën e mirë dhe një javë të mbarë. Të gjithë me sa zë që kishin përgjigjeshin: *natën e mirë*. Në atë moment më ulnin nga froni im; gjithësecili shkonte pranë gjirit të familjes së vet, ndërsa disa nga djemtë më të mëdhenj më shoqëronin deri në shtëpi gjysmë i vdekur nga lodhja.¹¹

2. Përsëri Cavour – Ragioneria – Rojet qytetare

⁹ Lëvdar qoftë gjithmonë: fillon një lutje që thuhej o këndohej mbas bekimit të eukaristisë dhe në fund të çdo dhjetëshe të Rruzares: “Lëvdar qoftë gjithmonë, emri i shenjtërueshëm i Jezusit, Jozefit e Marisë”.

¹⁰ Rondò: pjacë rrethore, disa dhjetra metër nga Oratori, në të cilën derdhehin dy rrugë me pemë që përcaktonin kufijtë e veriut të qytetit me periferinë: rruga Shën Maurizio (sot rruga Mbretëresha Margerita) dhe rruga Princi Eugenio. Në krahun jugor të Rondosë ishte një shesh ku kryheshin vendimet me vdekje. Sot në atë vend është një monument i kushtuar Shën Giuseppe Cafasso, ngushëllues i të dënuarve me vdekje.

¹¹ Në këtë periudhë don Bosko jetonte akoma pranë Strehës.

Pavarësisht rregullit, disiplinës dhe qetësisë në Oratorin tonë, markezi Cavour, vikar i qytetit, ngulte këmbë që të merrnin fund grumbullimet tona, që i quante të rrezikshme. Kur mori vesh se unë kisha ecur gjithmonë me lejen e arqipeshkvit, thirri ashtu të quajturën Raggioneria në pallatin ipeshvnor duke qenë se prelati ishte mjaft i sëmurë.

Ragioneria ishte një zgjedhje e këshilltarëve të parë bashkiak, në duart e të cilëve ishte e përqendruar e gjithë fuqia e administratës qytetare. Kryetari i Ragioneria e quajtur Mjeshtri i Arsyes, i pari decurione ose dhe vikari i qytetit, nga fuqia ishte mbi kryetarin e bashkisë.¹²

- Kur unë pashë të gjithë ato persona të fuqishëm, më pat thënë arqipeshkvi, të mblidheshin në këtë sallë, mu duk se po mbahej gjyqi universal. U diskutua shumë për pro e konto; por në fund u mbyll se duhej absolutisht të ndaloheshin e shpërndareshin ato grumbullime, sepse vinin në rrezik qetësinë publike.

Në Ragioneria bënte pjese dhe konti Giuseppe Provana i Collegno,¹³ bamirësi jonë i shquar, që atëherë ishte ministri i Kontrollit të përgjithshëm, apo i Financave pranë mbretit Carlo Alberto. Më shumë se një herë më kishte dhënë ndihmë nga vetja por edhe nga ana e mbretit. Ky princ dëgjonte me kënaqësi kur flitej për Oratorin, dhe kur bëhej ndonjë festë e rëndësishme lexonte me kënaqësi relacionet që unë ia shkruaja, o që konti i prefato bënte me gojë. Shumë herë më thaë që ai vlerësonte shumë këtë pjesë të shërbimit kishtar, duke e krahasuar punën e misioneve të huaja, duke shprehur dëshirën e gjallë që në të gjithë qytetet e vendet e shtetit të tij të mund të ishin të aktivizuara të tilla institucione. Për urimet e vitit të ri më dërgonte gjithmonë një ndihmë prej 300 lirash të shoqëruara me këto fjalë: - Çapkenëve të Don Boskos.

Kur mori vesh se Ragioneria kërcënonte shpërndarjen e mbledhjeve tona e ngarkon me detyrë prefato conte të komunikojë vullnetin e tij me këto fjalë: “Është në qëllimin tim që këto grumbullime festive të jenë të pranuar dhe të mbrojtura; në se ka rreziqe të trazirave të gjendet mënyra të parandalohen dhe të ndalohen”.

Konti Collegno, që në heshtje kishte asistuar në të gjithë atë diskutim të ndezur, kur vërejti që po propozohej urdhri i shpërndarjes dhe shpërnguljes përfundimtare, u çua në këmbë, kërkoi fjalën dhe komunikoi qëndrimin e tij, dhe mbrojtjen që mbreti donte të merrte për këtë institucion mikroskopik.

Mbas këtyre fjalëve heshti vikari dhe heshti Ragioneria. Me kujdesin e vikarit dërgoi të më thirrnin dhe, duke vazhduar me tonin e kërcënimeve dhe duke më quajtur kokëfortë, e mbylli me këto fjalë të mira: “Unë nuk dua të keqen e askujt. Ju punoni me një qëllim të mirë, por ajo që bëni është plot me rreziqe. Duke qenë se unë jam i detyruar të kujdesem për qetësinë publike, unë do të dërgoj për t’iu mbikëqyrur ju dhe grumbullimet tuaja. Me gjënë

¹² Qeveria e qytetit të Torinos ishte besuar dy organizmave, një i kufizuar, *Administrata Qytetare ose Ragioneria* (2 kryetarë bashkie, 1 Mjeshtrë i Arsyes, 6 Llogaritarë dhe 1 sekretar), dhe një i gjërë, *Trupi decurionale* (ku përfshiheshin të anëtarët e Ragjionerisë plus 50 të tjerë këshilltarë). Vlen të thuhet që detyrat e Mjeshtri të Arsyes ishin të ndara mirë (Konti Giuseppe Ponte di Pino) dhe e Vikarit të Qytetit (Markezit Michaele Benso di Cavour), ndryshe nga ajo që thotë don Bosko.

¹³ Giuseppe Provana di Collegno (1785-1854): personazh me influencë në aristokracinë katolike torineze, i impenjuar në veprimet sociale (që njëri nga themeluesit e Konferencës të shën Vincenzo de’Paoli të Torinos), ishte një njeri i besueshëm i Mbretit Carlo Alberto; Vikar i Qytetit nga 1819 deri me 1821, që emëruar Këshilltar i Shtetit në 1831 dhe bëhet President Kapo dhe Kontrollor i Përgjithshëm i Financave në 1840. Provano nuk ishte anëtar i Ragjionerisë, por i Trupit Decurionale e clavigero i qytetit.

më të vogël që mund t'iu komprometojë unë do të bëj që menjëherë të shpërndajë çapkenët tuaj dhe ju do më jepni llogari për çfarë do të bëhet në të ardhmen”.

Ndoshta për shqetësimet, në të cilat ai ndodhej, ndoshta ndonjë sëmundje që ai po kalonte, në fakt ajo që hera e fundit që vikari Cavour shkoi në pallatin bashkiak. I mbërthyer nga podagra, vuajti shumë dhe mbas pak muajsh ai vdiq.

Por ato gjashtë muaj që ai jetoi akoma më dërgoi për çdo të diele disa roje qytetare që kalonin me të gjithë ditën, duke vëzhguar për gjithçka që brenda kishës o jashtë kishës thuhej o bëhej.¹⁴

- Mirë pra, i tha markezi Cavour njërës prej këtyre rojeve, çfarë kemi parë, dëgjuar në mes të asaj fundërrine?
- Zoti markez, kemi parë në mori të madhe fëmijësh që dëfreheshin në njëmijë mënyra. Kemi dëgjuar në kishë predikimi që të fusin frikën. Tregohen gjëra të tmerrshme për ferrin dhe për djajtë, sa që mu ngjall dëshira për të rrëfyer.
- Po për politikë?
- Për politikë nuk flitet, sepse ato fëmijë nuk do të kuptonin asgjë. Mendoj se do të trajtonin mirë argumentin e bukës, rreth të cilës gjithsecili do të ishte në gjendje të ishte i pari.

Mbas vdekje së Cavour nuk qe askush nga bashkia që të na ketë trazuar, biles çdo herë që ishte mundësia bashkia torineze qe gjithmonë në favorin tonë, deri në 1877.

3. Shkollat e të dielave – Shkollat e mbrëmjes

Në shën Françesko të Assisi unë kisha njohur nevojën e ndonjë shkolle. Disa fëmijë janë aq të kaluar në moshë dhe megjithatë të paditur në të vërtetat e fesë. Për këto mësimi me zë do të ishte shumë i gjatë dhe për më tepër ato do të mërziteshin, për këtë arsye gjëja më e thjeshtë ishte që të ndërhyhej. U provua të bëhej pak shkollë, por nuk qe e mundur për faj të lokaleve e të mësuesve të përshtatshëm që donin të na ndihmonin. Në Strehë, e pastaj në shtëpinë Moretta filloi një shkollë e qëndrueshme të dielave, si dhe shkolla e rregullt e mbrëmjes kur erdhëm në Valdocco.¹⁵ Për t'ia arritur ndonjë rezultati të mirë merrej një lëndë njëherësh. Për shembull, bëhej një apo dy të diela mësimi dhe përsëritja e alfabetit si dhe rrokje; pastaj bëj katekizmi i vogël ku viheshin të lexonin me rrokje pas paku sa të arrinin të lexonin një apo dy pyetjet e para të katekizmit, dhe kjo shërbente si mësim për gjatë të gjithë javës. Të dielën e ardhshme bëhej përsëritja e së njëjtës lëndë, duke i shtuar të tjera pyetje dhe përgjigje. Në këtë mënyrë në tetë të diela kam mundur të arrihet që dikush të arrinte të lexonte e të studionte vetëm të gjitha faqet e katekizmit. Kjo qe një kursim i madh kohe, meqenëse ato pak më të mëdhenj u duhej të frekuentonin katekizmin e viteve më parë që të mund të mësonin aq sa duhej për rrëfimin.

¹⁴ Për ato gjashtë muaj që ai jetoi akoma: këtu flitet me shumë mundësi për ato gjashtë muaj në të cilat ishte akoma në detyrë si Vikar; Michele Benso di Cavour, në fakt, vdiq me 15 qershor 1850.

¹⁵Valdocco: zonë periferike në veri të qytetit të Torinos, në atë kohë kultivoheshin në kopshte, në të cilin ndodheshin veprat e markezës Barolo dhe të Cottolengo, shtëpia Moretta, livadhi i vëllezërve Filipi dhe shtëpia Pinardi.

Provimet e shkollës të së dielës ishin të suksesshme për të shumtët, por nuk mjaftonin; për këtë arsye jo të pakët, sepse ishin mjaft të vonuar, harronin krejt se çfarë kishin mësuar të dielën paraardhëse. Për këtë u krijuan shkollat e mbrëmjes, që kishin filluar që në Strehë, u bënë edhe më të rregullta në shtëpinë Moretta, dhe edhe më mirë akoma sapo u bë një vend i qëndrueshëm në Valdocco.

Shkollat e mbrëmjes prodhuan dy efekte të mira: gjallëruan të rinjtë të marrë pjesë për të mësuar në literaturë, për të cilën ishte një nevojë e madhe; në të njëjtën kohë i jepte një mundësi të madhe për të mësuar në fe, që ishte dhe qëllimi i përkujdesjeve tona.

Po ku ti merrnin të gjithë atë mësues, ndërsa pothuajse çdo ditë shtoheshin klasa të reja?

Për të plotësuar këto nevojë i bëja shkollë një farë numri fëmijëve të qytetit. I bëja aty mësim falas në italisht, në latinisht, në frëngjisht, në aritmetikë, por me detyrimin që të vinin e të më ndihmonin në mësimin e katekizmit dhe të bënin shkollën e së dielës dhe të mbrëmjes. Këto mësues të mi të vegjël, në atë kohë tetë o dhjetë në numër, filluan të rriten në numër, dhe kështu filloi kategoria e studentëve.¹⁶

Kur isha akoma në Konviktin e shën Françeskut të Assisit, si nxënës pata Giovanni Coriasco, tashti mjeshtër zdrukthëtar, Vergnono Felice, tashti tregtar në passamanterie, Delfino Paolo. Ky i fundit ishte mësues i kursit teknik. Në Strehë pata Melanotte Antonio, tashti shitës, Melanotte Giovanni, confettureire, Ferrero Felice, sensale; Ferrero Pietro, kompozitor; Piola Giovanni, zdrukthëtar dhe padron i dyqanit. Atyre iu shtua Genta Luigi, Mogna Vittorio dhe të tjerë por që nuk vazhduan me rregull. U duheshin të harxhonin shumë kohë e shumë pará, dhe për gjithësisht në momentin që kisha më shumë nevojë më braktisnin.

Këtyre iu shtuan edhe të tjerë zotëri nga Torino. Të përhershëm qenë zotërinjtë Giuseppe Gagliardi, shitës xhingërrimash, Giuseppe Fino, me të njëjtin profesion; Vittorio Ritner, argjendar dhe të tjerë. Meshtarët më ndihmonin në mënyrë të veçantë për të celebruar meshën shenjtë, për të predikuar dhe për klasat e katekizmit për të rritur.

Një vështirësi e madhe paraqitej në libra, sapo përfundonte katekizmi i vogël nuk kishim më asnjë tekst tjetër librash. Kam marrë në shqyrtim të gjitha Historitë e vogla të Shenjta, që ndër ne ishte zakon të përdreshin në shkolla, por nuk munda të gjej asnjë që plotësonte nevojat e mia. Mungesa e popullaritetit, ngjarje të pavolitshme, çështje të gjata o jashtë kohe, ishin defektet e përbashkëta. Shumë fakte pastaj ishin të dhëna në një mënyrë që vinin në rrezik moralitetin e të rinjve. Të gjithë bënin pak kujdes për të nxjerrë në pah pikat që duhej të ishin baza e të vërtetës së besimit. Të njëjtat gjëra mund të thuheshin për sa i përket kultit të jashtëm, të purgatorit, të rrëfimit, të eukaristisë dhe të tjera gjëra të ngjashme.

Duke pasur si qëllim këtë pjesë të edukimit, që kohët e kërkonin absolutisht, vendosa të mbledh dhe të zbatoj një Histori Shenjte që, përveç se e thjeshtë në formulim dhe popullore në stil, të ishte scevra mentovati difetti. Ishte kjo arsyeja që vendosa të shkruaj dhe të

¹⁶ Duke filluar nga vitet Pesëdhjetë, në “në shtëpinë ngjitur” me Oratorin morën zhvillim gjimnazet dhe laboratorët e zanateve. Nxënësit e gjimnazeve u quajtën “studentë” ndërsa të tjerët “zanatlinj”.

stampoj ashtu të quajturën *Historia e Shenjtë për përdorim në shkollë*.¹⁷ Nuk mund të garantonte një punë elegante, por një punë me të gjitha dëshirën e mirë që të gëzonte rininë.

Mbasi u bënë disa muaj shkollë kemi dhënë sagjo publike të mësimëve të bëra, në të cilën nxënësit u pyetën për të gjithë Historinë Shenjte, mbi gjeografinë përkatëse, me të gjithë pyetjet e duhura. Patëm spektatorë të famshëm Abatin Aporti,¹⁸ Boncompagni,¹⁹ teologun Pietro Boricco,²⁰ profesor Giuseppe Rayneri,²¹ dhe të gjithë duartrokitën në atë eksperiment.

Të gjallëruar nga përparimet e bëra në shkollat e së dieles dhe të mbrëmjes, në të lexuar dhe në të shkruar që menduar të shtohen klasat e aritmetikës dhe të vizatimit. Ishte hera e parë që në vendet tona hapeshin klasa të tilla. Nga të gjitha anët flitej si diçka e re e madhe. Shumë profesorë dhe të tjerë personazhe të veçantë vinin vazhdimisht të na bënin vizitë. Edhe vetë bashkia me në krye il Comm. Giuseppe Duprè²² dërgoi një komision të posaçëm të ngarkuar me detyrë të verifikojë në se rezultatet decantati të shkollave të mbrëmjes ishin realitet. Ato vetë bënin pyetje mbi shqiptimin; mbi llogaritjet; mbi deklamimin dhe nuk arrinin të kuptonin [si] se krejt të ditur deri sa ishin bërë 18 vjeç dhe 20 vjeç, kishin mundur në pak muaj të ecin kaq përpara në edukim dhe në mësim. Duke parë atë numër të madh të rriturish të rinj, të mbledhur në mbrëmje, që në vend të silleshin nëpër rrugë, që ishin aq të vëmendshëm ndaj mësimi, ato zotërinj u nisën plot me entuziazëm. Mbasi bënë një relacion të plotë bashkisë na u dorëzua si çmim një shumë prej treqind fragash në vit, që është marrë deri në vitin 1878 kur, për të cilën nuk u dit kurrë arsyeja, na u hoq kjo ndihmë për t'iu dhënë një tjetër instituti.

Kavalieri Gonella,²³ ku përkushtimi dhe dashamirësia lanë shenjë të lavdishëm në kujtesën e Torinos, në atë kohë ishte drejtor i veprës *I varfëri i shkolluar*.²⁴ Ai erdhi shpesh herë të na shihte dhe një vit pas (1847) fyti të njëjtat shkolla, të njëjtat mënyra në veprat e besuara atij. Duke i referuar çdo gjë administratorëve të atyre veprave, dekretuan lirisht një çmim prej një

¹⁷ Gjon Bosko, Histori shenjte për përdorim të shkollave e dobishme për çdo person, Torino, Speirani e Ferrero, 1847 (OE III, 2-212). Vëllim, i cili u botua disa herë, do të ishte në veprat saleziane si një tekst i katekizmit biblik deri në Concilio e II të Vatikanit.

¹⁸ Ferrante Aporti (1791-1854), meshtar e pedagogjist mantovan. Ishte i specializuar në Therasianum të Vjenës, pas që drejtor i shkollave fillore të djemve në Kremona dhe profesor i esegesi në seminar. Në 1826 filloi kurset e "metodikës" mësuesve të ardhshëm. Duke filluar nga 1828, më parë në Itali, hapi kopshtet parashkollore. Në 1844 që ftuar në Torino për të inauguruar *Shkollat e mesme të metodës normale* me një seri mësimesh që kishin një jehonë të madhe. U interesuar për shkollat festive, të edukimit të verbërve dhe të shurdh-memecëve, për shkollimin e fshatarëve, në përgatitjen e mesuesve, të rregullimit të studimeve të klerit. Mbas luftës të 1848 u strehua në Torino, ku e bënë senator, i emruar President i Këshillit universitar, i Komisionit të vazhdueshëm për shkollat e dyta dhe inspektor i përgjithshëm i kopshteve.

¹⁹ Carlo Boncompagni (1804-1880): gjyqtar, pedagogjisë dhe njeri i politikës; katolik liberal. Bashkëpunoi me periodikë të ndryshëm mbi temat gjyqësore dhe politike, por mbi të gjitha pedagogjike. Me hyrjen në qeveri, i besohet sektori i arsimit. Në këtë detyrë paraqiti (4 tetor 1848) dy projekte të rëndësishme legjislative: një ligj organik që ristrukturonte administrimin e shkollave pjemonteze dhe një ligj mbi ndërtimin e konvikteve kombëtare. Që edhe Ministër i agrikulturës dhe i tregtisë, Ministër i drejtësisë dhe President i Dhomës së deputetëve.

²⁰ Pietro Baricco (1819-1887), meshtar i rrymës liberale të moderuar, profesor i Teologjisë, anëtar i Këshillit Bashkiak të Torinos, në sektorin e arsimit publik qytetar dhe drejtor i dy shkollave të rëndësishme, i Liceut Gioberti dhe i Liceut Cabour.

²¹ Jo Giuseppe, por Giovanni Antonio Rayneri (1810-1867), meshtar, profesor i antropologjisë dhe i pedagogjisë në Universitetin e Torinos.

²² Giuseppe Luigi Duprè (vdiq 1884), bankier, këshilltar komunal, administrator i vepra të ndryshme bamirësie.

²³ Andrea Gonella (1770-1851), bankier dhe industrialist tekstilësh. I biri, Marco Guglielmo (1822-1886), mbështetës entuziast e don Boskos, u bë kooperator salezian.

²⁴ La Regia Opera della Mendicita Istruita: institucion bamirës torinez, i themeluar në 1743, për edukimin e të rinjve të varfër. Lulëzoi në Restaurimin, nën drejtimin e markezit Cesare d'Azeglio, i cili promovoi zhvillimin e shkollave fillore popullore për djem e vajza, duke ia besuar Vëllezërve të Shkollave të Krishtera dhe të motrave të Shën Giuseppe. Shkollat e mbrëmjes për punëtorët, për të cilat flet don Bosko, u hapën në ndërtesë të përcaktuar nga mbreti Carlo Alberto dhe të besuara po Vëllezërve de la Salle. Shkruan Casalis (1851): "Shkollat për djemtë të shpërndara në lagjet e ndryshme të kryeqytetit janë pesëmbëdhjetë në numër, dhe ato për vajza janë dymbëdhjetë në numër. Drejtimi është i ndërtuar nga një president, dhe njëmbëdhjetë drejtorë të emëruar nga mbreti; por të mvarur nga një rektor i kishës së shën Pelagia dhe drejtor shpirtëror i shkollave."

mijë frangash për shkollat tona. Bashkia e ndoqi, dhe në pak vite, shkollat e mbrëmjes u përhapën në të gjitha qytetet kryesore të Piemontes.

Një tjetër nevojë na del para: një libër i devotshëm i përshtatshëm për ato kohë. Janë të panumërt ato, që, të redaktuar nga pendë me vlerë, janë në duart e të gjithëve. Por këto libra në përgjithësi janë të përgatitur për persona të ditur, të rritur, e për më tepër mund ti shërbejnë katolikëve, ebrejve dhe protestantëve. Duke i parë si herezi e fshehtë, për ditë e më tepër rriteshin nënkuptimet, kam marrë përsipër të kompletoj një libër të përshtatshëm për rininë, i përshtatshëm për idetë e tyre fetare, i mbështetur në Bibël, i cili të shprehte themelet e besimit katolik në mënyrë të shkurtë dhe të qartë. Ky libër qe *I Riu Provveduto*.²⁵

E njëjta që gjë qe e nevojshme për të mësuarit e aritmetikës dhe të sistemit metrik. Është e vërtetë që përdorimi i sistemit metrik nuk ishte i detyruar deri në vitin 1850; por filloi të futej në shkolla që nga viti 1846. Edhe pse i futur ligjërisht në shkolla, mjaftonin librat e tekstit. Për këtë përdora librat e titulluar: Sistemi metrik dhjetor i thjeshtëzuar, etj.²⁶

4. Sëmundja – Shërimi – Vendqëndrimi i projektuar për Valdoccon

Impenjimet e shumta që unë kisha në burgje, në spitalin²⁷ e Cottolengo, në Strehën, në Oratorin e në shkolla bënin që, më duhej të merrem me notat për të plotësuar librezat që për mua ishin absolutisht të nevojshme.²⁸ Për këtë arsye shëndeti im, nga vetë natyra isha cagionevole, u keqësua deri në atë pikë sa që mjekët më këshilluan që të shkëputesha nga detyrë. Teologu Borel, që më donte shumë, për të mirën time më dërgoi që të kaloja disa kohë pranë famullitarit të Sassi.²⁹ Pushoja gjatë javës; të dielën shkoja të punoja në Orator. Por kjo gjë nuk mjaftonte. Djelmoçat tuba tuba vinin të më bënë vizitë; këtyre i shtoheshin vendasit. Duke qenë se isha më i trazuar se në Torino, ndërsa unë vetë i jepja një shqetësim të pa masë miqve të mi të vegjël.

Jo vetëm ato që frekuentonin Oratorin vraponin, mund të thuhet çdo ditë, në Sassi, por edhe vetë nxënësit e Vëllezërve të Shkollave të Krishtera. Dhe ndodhi ky episod për shumicën e tyre. Ishin për tu bërë ushtrimet shpirtërore për nxënësit e shkollave të Shën Barbërës³⁰ të drejtuara nga vetë këto meshtarë.³¹ Dhe duke qenë të shumtë ato që zakonisht

²⁵ Giovanni Bosko, *i rinu provveduto për të praktikuar detyrat e tija, të ushtrimeve të mëshirës së krishterë, për të thënë ufficio e Virgjirës së Bekuar dhe të vespreve kryesore duke shtuar dhe disa lende të shenjtia të zgjedhura etj.* Nuk ishte një përmbledhje e thjeshtë lutjesh, për një manual i vogël për jetën shpirtërore, me meditim, me material formues dhe me mësim; pat shumë përhapje: u bënë me qindra ribotimesh e përkthimesh dhe vazhdoi të përdoret për veprat saleziane deri me Koncilin e II të Vatikanit.

²⁶ Giovanni Bosko, *Sistemi metrik dhjetor i thjeshtëzuar i paraprirë nga veprimet e para të aritmetikës së përdorur prej artizanëve dhe të ndërmarrjeve bujqësore.* Kalimi nga sistemi i vjetër e masave në sistemin metrik dhjetor, i përcaktuar con Regio u botuar me 11 shtator të 1845, do të hynte në fuqi me 1 janar 1850.

²⁷ Lexohet Vepra.

²⁸ Përveçse *Historisë Shenjte, Giovane provveduto, të Sistemit metrik dhjetor*, në atë vit don Bosko publikoi edhe libra të tjerë: *Gjurmë historike të jetës së seminaristit Luigji Comollo, që vdiq në Seminarin e Chieri; I devotshmi i engjëllit të roje; Historia kishtare për përdorim në shkolla, i dobishëm për çdo person; Gjashtë të dielat e nëntë ditëshmit të shën Luigji Gonzagës me gjurmë të jetës së shenjtit; Ushtime devotshmërie të mëshirës së Zotit; I krishteri i udhëhequr nga virtyti dhe nga qytetëria sipas shpirtit të shën Vincenzo de'Paoli.* Për të gjithë jetën Shënjeti vuri për krah veprimet baritor veprimtarinë botuese dhe të shkrimtarit, i bindur që këto ishin pjesë përbërëse e misionit të tij.

²⁹ Famullitar i Sassi ishte teologu Pietro Abbondioli (1812-1893). Sassi është një vend 4 km larg qendrës së Torinos, mbi bregun e djathtë të lumit Po.

³⁰ Shkollat e Shën Barbarës: shkolla fillore bashkiake, të lidhura me citadelën antike në krah të famullisë së shën Barbarës. Në 1830 bashkia e Torinos i kishte besuar shkollat fillore të qytetit Vëllezërve të Shkollave të Krishtera.

³¹ Ushtrimet shpirtërore në shkolla zgjasin tri ditë; zhvilloheshin gjatë periudhës së Krishtmeve ose me rastin e festës së shën Luigji Gonzagës (mbrojtësi i studentëve) dhe të shën Gjon Pagëzuesit, ndërmjet 21 dhe 24 qershorit.

rrëfeshin tek unë, në përfundim të ushtrimeve erdhën tok të më kërkonin në Orator; por duke qenë se nuk më gjetën u nisën menjëherë drejt Sassi, larg katër kilometër nga Torinoja. Ishte kohë me shi; të pa eksperiencë në ato rrugë u sollën nëpër livadhe, fusha e nëpër vreshta duke kërkuar don Boskon. Më në fund arritën rreth katërqind të numër, të gjithë të lodhur e të rraskapitur nga ecja dhe uriya, qull në djersë, të mbuluar nga balta, dhe kërkuan në se mund ti rrëfejë. “Ne, thonin, i kemi bërë ushtrimet shpirtërore, duam të bëhemi të mirë, duam të gjithë të bëjmë rrëfimin tonë të përgjithshëm, dhe me lejen e mësuesve tanë kemi arritur deri këtu”. Iu tha atyre që të ktheheshin në kolegji për ti hequr edhe mësuesve dhe familjarëve ankthin se ku kishin qenë, por ato mu përgjigjen me solemnitet që donin të rrëfeshin.

Ndërmjet mësuesit të bashkisë, famullitarit, zëvendës-famullitarit dhe meje rrëfyem sa mundëm; por ishte nevoja për një pesëmbëdhjetë mësues.

Por si rehatohet o më mirë qetësohet uriya e asaj morie studentësh? Ai famullitar i mirë, i njëjti që është edhe tani teologu Abbondioli, i dha atyre udhëtarave shpërblimin e duhur bukë, polender, groshë, oriz, patate, djathë, fruta, çdo gjë u nda ndërmjet tyre.

Habia më e madhe, kur predikuesit, mësuesit, disa persona të ftuar që të merrnin pjesë për mbylljen e ushtrimeve, për meshën, kungimin e përgjithshëm dhe nuk gjetën asnjë nxënës në kolegji? Qe një rrëmujë e vërtetë; dhe u dhanë masa efikase që të mos përsëritej më.

Kur u ktheva në shtëpi, më ra të fikët, dhe më sistemuan në shtrat. Sëmundja u shfaq me bronkit, të cilës iu shtura kollë dhe mjaft infeksion i fortë. Për tetë ditë më thanë se isha në rrezik për jetën. Kisha marrë SS. Viatico, vajin e shenjtë. Mu duk³² që në atë moment isha gati për të vdekur; më vinte keq të braktisja djemtë e mi, por isha i kënaqur që po përfundoja ditët e mia mbasi i kisha dhënë një formë të qëndrueshme Oratorit.

U përhap lajmi i se sëmundja e ime ishte e rëndë, të gjithë treguan një keqardhje të madhe sa më s’thuhet. Në çdo çast grupe djemsh me lot në sy trokisnin në derë për të ditur për të keqen time. Sa më shumë jepeshin lajme, aq më tepër pyesnin. Unë dëgjoja dialogët që bënin me punëtorin e shtëpisë dhe përmallohesha. Arrita të kuptoj se çfarë kishte arritur të bënte dashamirësia djemve të mi. Spontanisht luteshin, agjëronin, dëgjonin meshë, kungoheshin. Ndërroheshin duke kaluar natën në lutje dhe ditën përpara figurës së Marisë Konsolatrice. Në mëngjes ndiznin qira të veçantë, dhe deri në darkë vonë ishin gjithmonë të shumtë në numër duke u lutur dhe duke i kërkuar me ngulm Nënës së madhërueshme të Zotit që të ruante të shkretin don Boskon e tyre.

Të shumtë bënë benë që të thonin Ruzaren e plotë për një muaj të tërë, të tjerë për një vit, disa për të gjitha jetën. Më rezultoi se mjaft punëtorë krahi muratorë agjëruan vetëm me bukë e ujë për javë të tëra, por pa ngadalësuar punën e tyre nga mëngjesi në darkë. Biles, duke gjetur edhe kohë të lirë që të kalonin me ngut përpara të Shenjtërueshimit Sakramend.

Zoti i dëgjoji. Ishte një e shtune mbrëma dhe besohej se ishte nata e fundit e jetës sime; kështu thonin mjekët, që erdhën për konsultë; kështu isha i bindur edhe unë, isha krejt pa forcë prej humbje së vazhdueshme të gjakut. Natën vonë dëgjoja brenda vetes të drejtohem nga vdekja. Më mori gjumi, u zgjova jashtë rreziku për jetën. Doktor Botta dhe doktor

³² Lexohet më duket

Cafasso³³ në mëngjes kur më vizituan më thanë që duhej të falënderoja Zonjë e Sonsolata për hirin që më kishte dhënë.

Djemtë e mi nuk besuan pa më parë, dhe më panë në fakt pas pak me shkopin tim të drejtohem nga Oratori, me atë përmallim që gjithsecili mund ta imagjinojë por që nuk përshkruhet. U këndua një *Te Deum*. Një mijë brohoritje, entuziazëm i papërshkruar.

Ndër të parat gjëra, njëra që ajo që cangiore në gjëra të mundshme betimet dhe premtimet që të shumtët kishin bërë, pa reflektimin e duhur, kur isha në rrezik për jetën.

Kjo sëmundje mu shfaq në fillim të korrikut 1864, kur pikërisht më duhej të linja Strehën dhe të transferohesha diku tjetër.

Unë shkova të bëj disa muaj pushime në familje, në shtëpi, në Morialdo. Do të kisha dashur që pushimi në atë ku linda të ishte më i gjatë, por djemtë filluan të vinin në grupe të më bënin vizitë, aq sa nuk që e mundur të shijoj as pushimin as qetësinë. Të gjithë më këshilluan të kaloj³⁴ paspaku ndonjë vit jashtë Torinos, në vende të panjohura, që të mund të përmirësohesha nga shëndeti. Don Cafasso dhe arqipeshkvi kishin të njëjtin mendim. Por kjo gjë për mua ishte tepër e rëndë, mu lejua të jetoj në Orator me detyrimin që për dy vjet të mos merrja pjesë as në rrëfime as në predikime. Nuk jam bindur. Mbasi u ktheva në Orator, vazhdova të punoj si për para dhe për 27 vjet nuk kam pasur më nevojë as për mjek, as për ilaçe. Diçka më bëri të besoj që puna nuk është ajo që më shkakton sëmundje trupore.

5. Banesa e qëndrueshme e Oratorit të Valdokos.

Kaluan disa muaj nga pushimet e mia në familje, mendoja se duhej të kthehesha tek fëmijët e mi të dashur, të cilët të shumtë çdo ditë vinin të më shihnin o më shkruanin duke më nxitur që të kthehesha së shpejti tek ato. Po ku të qëndroja, duke qenë se isha i larguar nga Streha? Me çfarë mjetesh të mbështesja një vepër që për çdo ditë kishte më shumë punë dhe më shumë shpenzime? Me se të jetoja unë dhe personat që ishin në vartësinë time?

Në atë kohë u liruan dy dhoma në shtëpinë Pinardi dhe ato³⁵ i mora me qera për banesën time dhe për nënën time.

“Nënë, i thashë një ditë, unë duhet të shkoj e të banoj në Valdoko, por sipas personave që jetojnë në atë shtëpi nuk mund të marr askënd tjetër për veç teje”. Ajo kuptoi forcën e fjalëve të mia dhe shtoi prerë: “Në se kjo i pëlqen Zotit, unë jam gati të nisem që në këtë çast”. Nëna ime bëri një sakrificë të madhe; për këtë arsye në familje, edhe pse nuk ishte e pasur, megjithatë ajo ishte padronia e çdo gjëje, e dashur nga të gjithë, ishte e konsideruar si mbretëreshë nga të vegjlit dhe nga të rriturit.

I paraprimë duke bërë gati pjesën më të madhe të gjërave³⁶ të nevojshme që, me atë që ndodheshin në Strehë, i nisëm për banesën e re. Nëna ime mbushi një shportë me ndërresa dhe të tjera gjëra të domosdoshme; unë mora breviarin, një meshar me disa libra dhe fletore të nevojshme. Kjo ishte e gjithë pasuria jonë. U nisëm në këmbë nga Bechi drejtë Torinos.

³³ Botta Giovanni e Cafasso Gaetano, mjekë të ngarkuar në shërbim të të varfërve të qytetit të Torinos.

³⁴ Lexohet a pasuare.

³⁵ Lexohet këto

³⁶ Lexohet

Bëmë një ndalesë të shkurtër në Chieri dhe në mbrëmjen e 3 nëntori 1846 arritëm në Valdoko.

Duke e parë veten në ato dhoma pa asgjë, nëna ime duke qeshur thotë: “Në shtëpi kisha shumë punë për të administruar dhe komanduar, këtu do të jem shumë më e qetë sepse nuk ka më as se çfarë të përdori as kë të komandoj”.

Por si të jetohej, çfarë të hahej, si të paguhej qeraja dhe si të kujdesesha për shumë fëmijë që në çdo çast kërkonin buke, këpucë, rroba o këmisha, pa të cilat nuk mund të shkonin në punë? Kishim marrë nga shtëpia kam verë, meliga, groshë, grurë e tjera gjëra të ngjashme. Për ti bërë ballë shpenzime të para kisha shitur pak tokë dhe një vresht. Nëna ime kishte marrë me vete pajën e martesës,³⁷ që deri atë herë e kishte ruajtur me shumë xhelozë të pa prekur. Disa nga rrobat e saja shërbyen për të formuar pianete, me të bardhat bëmë amitti, purificatori, rocchetti, këmisha dhe piceta. Çdo gjë kaloi nëpër duart e zonjës Margherita Gastaldi,³⁸ që nga ajo kohë merrte pjesë në nevojat e Oratorit.

Nëna ime kishte ndonjë unazë, një varëse të vogël ari, që e shiti për blerë gajtan dhe garnitura për veshjet e shenjta. Një mbrëmje nëna ime, që ishte gjithmonë në qejf, më këndon duke qeshur: “Shpresoj³⁹ që bota të mos na dëgjojë./Jabanxhi pa asgjë”.

Mbasi u sistemuan gjërat e shtëpisë në një farë mënyre mora me qira një tjetër dhomë, që iu kushtua sakristisë. Nuk mos mundur të bëjmë lokale për shkollat, për disa kohë i bëra në kuzhinë o në dhomën time, por nxënësit, mjaft çapkënë, o prishnin çdo gjë o bënë rrëmujë. Filluan disa klasë në sakristi, në kor, në të tjera pjesë të kishës; por zërat, këngët, e njëjës palë shqetësonin palën tjetër. Disa muaj më vonë u bë e mundur të kishim edhe dy dhoma të tjera me qira, dhe kështu mund të organizonim më mirë klasat tona të mbrëmjes. Siç u tha dhe më sipër në dimrin e vitit 1846-1847(1)⁴⁰ shkollat tona patën rezultate shumë të mira. Mesatarisht kishim rreth treqind nxënës çdo mbrëmje. Përveç pjesës shkencore gjallëronte klasat tona kënga dhe muzika vokale, që ndër ne qenë gjithmonë të kultivuara.

6. Rregullorja për Oratorët – Shoqëria dhe festa e Shën Luigjit – Vizita e monsinjor Frasoni

Mbasi u stabilizua vendqëndrimi i rregullt në Valdoko iu futa me të gjithë shpirt të promovoj gjërat që mund të kontribuonin për të ruajtur harmoninë e shpirtit, disiplinën dhe administrimin.

Si gjë e parë përpilova një rregullore, në të cilën thjeshtësisht paraqita atë që u praktikonte në Orator, dhe në mënyrë të njëtrajtshme gjërat që duheshin bërë. Duke qenë i shtypur

³⁷ Ishte zakon që nusja të sillte me vete pajën, që kishte veshje, ndërresa të ndryshme dhe gjëra të vogla me vlerë. Shpesh këto objekte ishin të bëra nga vetë vajzat që nga moshë e vogël. Margherita kishte ruajtur me “shumë xhelozë” pajën e saj, kujtim i dashur i rinisë në kohët e lumtura të kaluar me bashkëshortin që tashmë nuk jetonte.

³⁸ Margherita Volpati Gastaldi (1790-1868), nëna e teologut Lorenzo, arqipeshkv i Torinos nga 1871 deri me 1883.

³⁹ Lexohet guai

⁴⁰ Shënim i don Boskos mbi monsinjor Berto: “(1) Besohet që shkollat e para të mbrëmjes të bëra në Torino qenë ato që në nëntor të 1845 u hapën në shtëpinë Moretta. Nuk qe e mundur të kishte më shumë se 200 nxënës në tre dhomat o klasat. Rezultat e mira të arritura u vendos që të rihapen edhe vitin që pasoj, sapo u bë e mundur qëndrimi në Valdoko. Ndërmjet atyre që ndihmonin në shkollat e mbrëmjes, dhe përgatisin të rinjtë për declamazione, për dialogët e teatrit, duhet të kujtoj profesor teologun Chiaves, don Musso, dhe teologun Giacinto Carpano”.

veçmas gjithsecili mund ta lexonte kur të donte.⁴¹ Avantazhi i kësaj rregullore të vogël që shumë i dukshëm: gjithsecili dinte se çfarë duhej të bënte, dhe duke qenë se unë i linja secilit përgjegjësinë⁴² e detyrës së tij, kështu që gjithkush kishte kujdes për të njohur dhe plotësuar pjesën e vet. Shumë ipeshkvinj e famulltarë ma kërkuan dhe e studiuuan për ta përdorur dhe futur në veprat e Oratoreve në fshatra dhe në qytete përkatëse të dioqezës.

Mbasi u rregulluan bazat organike për disiplinë dhe për administrim të Oratorit, ishte zakon të bëhej nxitje për mëshirë me ndonjë praktikë të qëndrueshme dhe të njëtrajtshme. Kjo gjë u bë dhe institucionin e Shoqërisë së shën Luigjit. Të plotësuara rregullat aq sa më dukeshin të përshtatshme për rininë, ia paraqita arqipeshkvit, i cili i lexoi, pastja ia dha të tjerëve, të cilët i studiuuan dhe raportuan. Në fund i lavdëroi, i aprovoi dhe bëri disa shënime të kënaqshme me datën [12 prill 1847]. Këto rregulla mund të lexon veçmas.⁴³

Entuziazëm të madh pat midis të rinjve tanë Shoqëria e shën Luigjit, të gjithë donin të bëheshin anëtarë. Për çfarë pason ishte të nevojshëm dy kushte: shembulli i mirë në kishë dhe jashtë saj; të evitoheshin muhabetet e këqija dhe të frekuentoheshin sakramentet shenjte. Kështu që shihet një përmirësim i rëndësishëm në moralitet.

Për të gjallëruar pastaj të gjithë të rinjtë për të celebrua të gjashtë të dielat e shën Luigjit⁴⁴ u ble një statujë e shenjtit, u bë një flamur, dhe i jepej të rinjve mundësia që të vinin e të rrëfeheshin në cilën do orë të ditës, të darkës apo të natës. E duke qenë se pothuajse asnjëri prej tyre nuk kishte marrë krezmimin, kështu që u përgatitën për festën e shën Luigjit.⁴⁵ Turmë e paparë! Veç me ndihmën e meshtarëve të ndryshëm dhe laikëve(1)⁴⁶ u bë e mundur të përgatiteshin, dhe në ditën e festës së shenjtit ishin të gjithë gati.

Ishte hera e parë që të tilla funksione bëheshin në Orator, dhe ishte hera e parë që arqipeshkvi vinte të na bënte vizitë.

Përpara koshëzës u vu një tendë, ku prit arqipeshkve. Lexova diçka që përshtatej, pastaj disa të ri paraqitën një komedi të shkurtër të titulluar: *Një tetar i Napolonit*. Ishte veç një figurë komike që për të shprehur habinë e tij në atë solemnitët thoshte fraza që të bënin të qeshnin. Ky që shkaku i shumë të qeshure të këtij prelati gjatë atij pushimi, që na tha se nuk kishte qeshur kurrë kaq shumë në jetën e tij. Ai me mirësjellje iu përgjigj të gjithëve, duke shprehur gëzimin e tij për këtë institucion; lavdëroi dhe inkurajoi që të këmbëngulet, dhe falënderoi për pritjen e përzemërt që i kishim bërë.

⁴¹ Rregullorja, gjendet si dorëshkrim, u publikua tamam në vitet kur u shkruan Kujtimet: [Giovanni Bosco], Rregullorja e Oratorit të shën Françeskut të Sales për të jashtëm, Torino, Tipografia Saleziana, 1877.

⁴² Lexohet përgjegjës

⁴³ Në arkivin Qendror Salezian (A230) ruhet dorëshkrimi i Rregullores të Shoqërisë të shën Luigjit dhe dokumenti i aprovimit të arqipeshkvit, që daton me 12 prill 1847. Kësaj rregulle i shtohet një plotësim i Rregullores së Oratorit të shën Françeskut të Sales për të jashtëm, 45-46.

⁴⁴ Kjo praktikë fetare e gjashtë të dielave në nderim të shën Luigji Gonzagës kishte lindur në kolegjet e jezuitëve dhe kishte si qëllim që të stimulohehin të rinjtë të imitonin virtetet e shenjtit. Përbëhej nga një lexim i shkurtër, i ndjekur nga një giaculatoria, nga një sugjerim praktik dhe nga një lutje si përgjërimit. Don Bosko në 1846 kishte publikuar një version të përshtatur për fëmijët e Oratorit (*Gjashtë të dielat e nëntëmbëdhjetë në nder të shën Luigji Gonzagës me një gjurmë historike të jetës së shenjtit*) një vit pas kësaj e futur në Giovane provveduto.

⁴⁵ U celebrua të dielën me 20 qershor 1847.

⁴⁶ Shënimi i don Boskos mbi monsinjor Berto: “(1) Ndër mjet atyre që u regjistruan me kënaqësi në Shoqërinë e shën Luigjit janë të njohur abati Antonio Rosmini, Can.co Arcip. Pietro De Gaudenzi tashi ipeshkëv i Vigjevanos, Gamillo e Gustavo Cabour, kardinali Antonucci arqipeshkvi i Ankonës, S.S.Pio IX, kardinal Antonelli e shumë të tjerë.”

Celebroi meshën shenjte në të cilën u dha një kungim i shenjtë për më tepër se treqind djemve, pastaj administroi krezmimin e shenjtë.⁴⁷

Qe ky rast, që arqipeshkvi duke vendosur mitrën mbi kokë, pa reflektuar duke menduar se ishte të katedrale, qoi kokën me shpejtësi dhe nga ai veprim koka iu shkapet për tavanin e kishës. Kjo gjë shkaktoi të qeshura në të dhe në të gjithë të pranishmit. Shpesh arqipeshkvit i pëlqente të përmendte atë episod, duke e kujtuar në grumbullimet tona, që atati Rosmini⁴⁸ duke e krahasuar me atë që bëhej në vendet dhe në kishat e misioneve të huaja.

Është mirë të përmendet që për funksionet e shenjta që në funksionet e shenjta erdhën dy kanonikë të metropolitane të asistonin arqipeshkvin me shumë meshtarë të tjerë. Mbase mbaroi funksioni u bë një lloj verbali në të cilin shënohej kush kishte marrë atë sakrament, emri e mbiemri i nunit, me datën dhe vendin, pastaj u mbledhën letrat, që të ndara sipas famullive të ndryshme u dërguan në zyrën kishtarë që të dërgoheshin famullive përkatëse.

7. Fillimet e strehës – Pranimet e para të të rinjve

Ndërsa organizoheshin mjetet për të lehtësuar edukimin në fe dhe letërsi, u shfaq një tjetër nevojë mjaft e madhe për të cilën duhej ndërhyrë me urgjencë. Shumë djem torinez dhe nga jashtë Torinos ishin plot me vullnet për të bërë një jetë të moralshme dhe punëtore; duke i ftuar që të fillojnë një jetë të tillë më përgjigjeshin se nuk kishin as bukë, as rroba, as vend ku të qëndronin qoftë se edhe për pak kohë. Për të strehuar pas paku ndonjërin, që në mbrëmje nuk dinte ku të shkonte, kisha përgatitur një hangar, ku mund të kalohej nata mbi pak sanë. Por këto morën nga aty çarçafët, të tjerët batanijet, dhe në fund edhe sanën e shitën.

Ndodhi që në natë me shi të majit 1847, mjaft vonë, u paraqit një djalosh rreth të pesëmbëdhjetave i bërë qull. Ai kërkonte bukë dhe strehë. Nëna ima e priti në kuzhinë, afër zjarrit dhe ndërsa u ngrohte dhe i thaheshin rrobat, i dha supë dhe bukë që të rehatohej.

Në të njëjtën kohë e pyeta se a shkonte në shkollë, në se kishte të afërm, dhe se me çfarë zanati ishte duke u marrë. Ai mu përgjigj: “Unë jam një jetim i shkretë, i ardhur nga Fusha e Sesia⁴⁹ për të kërkuar punë. Kisha tri franga, të cilat i harxhova përpara se të mund të fitoj të tjerat dhe tashti nuk kam asgjë dhe nuk jam”.

- A je pranuar për kungim?
- Jo akoma nuk jam pranuar.
- Po për krezmim?
- Jo nuk e kam marrë akoma.
- E tashti ku do të shkosh?

⁴⁷ Nga regjistri i Kresmimeve 1847-1886dimë që kanë marrë krezmimin 98 djem që frekuentonin Oratorin për të cilët qe nun sipërmarrësi i ndërtimeve Federico Bocca.

⁴⁸ Antonio Rosmini (1797-1855), njëri prej filozofëve më të rëndësishëm italian të '800; qe edhe teolog, pedagogjisht, mësues shpirtëror dhe patriot. Në 1828 themeloi *Institutin e Bamirësisë*, kongregatë me votë të thjeshtë. Drejtimi i tij filozofik-politik ngjalli entuziazëm dhe polemika, deri në atë pikë sa që iu censuruan traktatet të shkrimeve të tija dhe u vendos si tregues i veprës Pesë plagët e Kishës shenjte, në të cilën binte në sy një reformë e rëndësishme në Kishën katolike. Qe në marrëdhënie të mira me don Boskon të cilin e ndihmoi financiarisht. Është shpallur i lumë me 18 nëntor të 2007.

⁴⁹ Fusha e Sesia [Valsesia]: zonë e Piemontes lindore, e përshkuar nga lume Sesia, që zbret nga krahu lindor i Monte Rosa drejt fushës padane. Banorët merren me agrikulturë alpine, ishin shumë të varfër, shpesh të detyruar të emigrojnë. Qendra e banuar më e rëndësishme ishte Varallo, që ndodhet rreth 120 km nga Torino.

- Nuk e di, pyes se për hatër mund të kaloj natën këtu në ndonjë qoshe të kësaj shtëpie. Këto tha dhe filloi të qajë; nëna ime qante me të, unë u përmallova.
- Nuk e di ne se nuk je një hajdut, do të mundohesha të ndihmoj, por të tjerët më kanë marrë me vete një pjesë të batanijeve dhe ti do të marrësh të tjerat.
- Jo zotëri. Rri i qetë; unë jam i varfër, por nuk kam vjedhur kurrë asgjë.
- Në se do, e mori fjalën nëna, unë po të rehatoj për këtë natë, e nesër Zoti do të kujdeset.
- Ku?
- Këtu në kuzhinë.
- Do të ti marrë edhe tenxheret.
- Do të kujdesem që kjo gjë të mos ndodhi.
- Mirë atëherë.

Gruaja zemërmirë, e ndihmuar nga jetimi, doli jashtë, mori disa copa tullash, dhe me të bëri katër mbështetëse, mbi të cilat mbështeti disa dërrasa, dhe vuri mbi to një thes, duke përgatitur në këtë mënyrë shtratin e parë të Oratorit. Nëna ime e mirë i bëri, një predikim të vogël mbi nevojën e punës, mbi besnikërinë dhe mbi fenë. Në fund e ftoi të thoshte lutjet.

- Nuk i di, u përgjigj.
- Thuaji me ne, i tha; e kështu u bë.

Mbasi çdo gjë që e siguroar, u mbyll me çelës kuzhina dhe nuk u hap deri në mëngjes.

Ky që i pari fëmijë i strehës sonë. Këtij iu shtua një tjetër, e pastaj të tjerë, por për mungesë vendi në atë vit qemë të limituar vetëm për dy vetë. Ishte viti 1847.

Duke konstatuar se për shumë fëmijë do të ishte e padobishme çdo lodhje në se ato nuk do të kishin një për tu strehuar, e pat në kujdes që të marr të tjera e pastaj të tjera dhoma me qira, edhe se me çmim të tepruar. Kështu që përveç strehës që e mundur të fillohej dhe shkolla e këngës fermo dhe e muzikës vokale. Duke qenë e pare herë (1845) që hapeshin shkolla muzike publike, e para herë që muzika i mësohej në klasë shumë nxënësve njëherësh, u bë një grup i stërmadh.

Mësuesat e famshëm Luigji Rossi, Giuseppe Blanchi, Cerutti, Can.co Luigji Nasi,⁵⁰ vinin e ndiqnin me shumë shqetësim çdo mbrëmje leksionet e mia. Kjo gjë ishte në kundërshtim me Ungjillin, që thotë nuk ka nxënës mbi mësuesin, ndërsa unë nuk dija as të njëmiliontën e dijeve të atyre njerëzve të famshëm, bëhej si i ditur në mes tyre. Ato mbi të gjitha vinin për të vëzhguar se si jepej metoda e re, që është po ajo që sot për sot praktikohet në shtëpitë tona. Në kohët e shkuara çdo nxënës që kishte dëshirë të mësonte muzikë, duhej të kërkonte një mësues që ti jepte mësimë veçmas.⁵¹

⁵⁰ Luigji Felice Rossi (1805-1863): “më kryesori i muzikantëve që vepronin në Torino në ato vite, autor i shumë fletëve, në mënyrë të veçantë i muzikës së shenjte dhe organizator aktiv i jetës muzikore”; themeloi një shkollë të këngës korale në Borgo Dora(1845) dhe një Shoqëri Pio-Filarminika që ishte mbështetje ndër muzikantët (1852); Giuseppe Blanchi (1827-1899), organist dhe kompozitor, publikoi veprat e tija pranë shtëpisë botuese të Evasio Bocca. Luigji Nasi (1821-1897), muzikant, i diplomuar në teologji, kanonik i katedrales së Torinos, nga viti 1871 do të jetë drejtor shpirtëror i Institutit të Shën Anës dhe e Provanisë.

⁵¹ Në këtë pikë të mesazhit të Bosko, fillon një quinterno i ri me titull Kujtimet *historike mbi Oratorin e shën Françeskat të Sales, nga 1846 deri 1855*; shitesa i mbiemrit “historike”, përpara nuk ishte, kthen vëmendjen tek *Gjurmët historike* të 1854 dhe të 1862, në të cilat ishte e dukshme shpëputja nga historia e institucionit dhe jetës së brendshme të autorit. Faqet që vijnë pas, në fakt, tregojnë në variacion në të shkruar, një kolorit të ndryshëm për sa i përket njësisë kompozitive deri në këtë moment të ndërthurur: kanë karakter kryesisht informativ dhe shfaqen të shkruara me vonë, ndërmjet 1878 dhe 1881, ndoshta për ti dhënë Bonettit material për *Historinë e Oratorit* që po publikohej pjesë pjesë në *Buletinin Salesian*.

8. Oratori i Shën Luigjit – Shtëpia Moretta – Trualli i Seminarit

Sa më e madhe që ishte përkujdesja për të promovuar arsimimin shkollor, aq më tepër rritej numri i nxënësve. Në ditët festive një pjesë sa po kishte mundësi mblidheshin në kishë për funksionin në oborr për të bërë lojra. Atëherë gjithmonë dakord me teologun Borel, që ti bënim ballë asaj nevoje gjithmonë e në rritje, u hap një Orator i ri në një lagje tjetër të qytetit. Për këtë qëllim u mor me qira një shtëpi e vogël në Porta Nuova⁵² afër rrugës së mbretit, që zakonisht quhej *Rruga e çinarëve* pemë të cilat ndodheshin në të dyja anët e rrugës.

Për ta marrë atë shtëpi na u desh të bënin një luftë mjaft të fortë me banorët. Ishte e zënë nga shumë rrobalarëse, të cilat besonin se do të ndodhte fundi i botës në se do të braktisnin godinën e tyre. Por me të mirë dhe nëpër mjet një shpërblimi u bë e mund që të realizohen gjërat pa qenë nevoja që palët të shkonin në të keq.

Për atë ndërtesë dhe për kopshti ishte pronare zonja Vaglianti, që më vonë ia trashëgoi kavalierit Giuseppe Turvano. Qiraja ishte prej 450 frangash. Oratori u quajt Shën Luigji Gonzaga, emërtim që akoma e ruan⁽¹⁾.⁵³

Inaugurimi u bë nga unë e nga teologu Borel në ditën e Zojës së Papërlyer 1847.⁵⁴ Ishin një grumbull i madh të djemsh që kështu radhuan pak sa rreshtat tepër të ngjeshur të Valdokos. Drejtimi i këtij Oratori iu besua teologut Giacinto Carpano, që punoj disa vjet krejtësisht falas. E njëjta rregullore që ishte për Valdokon u aplikua edhe për Shën Luigjin pa iu bërë asnjë modifikim.

Po në të njëjtin vit, në dëshirën për ti dhënë ricetta një shumice të fëmijve që kërkonin strehë, u plotësua shtëpia Moretta.⁵⁵ Por duke qenë se i kishim hyrë punës për ta përshtatur sipas nevojës sonë u pa se muret nuk mbanin. U pa e arsyeshme që ta shesim, për më tepër që na ishte ofruar një çmim i favorshëm.

Atëherë blemë një giornata,⁵⁶ një copë truall (38 are) nga seminari i Torinos, dhe në atë vend, ku më vonë u ndërtua kisha e Marijes Ndhimëtare është ndërtesa ku tashti ndodhen laboratorët e artizanëve tanë.

9. 1848 – Rritja e artizanëve dhe mënyrat e tyre të jetës – Predikimi i vogël e mbrëmjes – Leja e arqipeshkvit – Ushtrimet shpirtërore

Në këtë vit punët politike dhe shpirti politik ishin një dramë, zgjidhja nuk parashikohej ende.

⁵² Porta Nuova: zonë që kohët e fundit ka një hapje të gjerë në ndërtim e tregti ku po ndërtohej dhe stacioni i trenit, do të inaugurohet pas një viti (1848). Rruga e Mbretit (sot rruga Vitor Emanueli i II), kufizonte në jug të qytetit që lidhte Pjacën e Armëve me lumin Po dhe me Parkun Valentino.

⁵³ Shënim i don Boskos al ms. Berto: “(1) Kisha aktuale e Shën Gjoni Ungjilltar, mbulon vendin ku ndodhej kisha, sakristia dhe shtëpia e vogël e rojestë Oratorit Shën Luigji”.

⁵⁴ Ka të bëjë me pyetjen e don Boskos për teologun Borel dhe për dokumentin e Kurias torineze në apendaksin e këtij vëllim.

⁵⁵ Shtëpia Moretta u ble në mars të 1848, me qëllimin që të “zhvendoset Oratori dhe të zgjerohet steha [.....]. kur don Bosko pa se shtëpia Moretta nuk mund të ishte e përshtatur sipas nevojave, sepse materiali i keq dhe ndërtimi i keq nuk lejonin realizimin e punëve të projektuara, vendosi shitjen; që u bë në pranverën e vitit 1849. Bleu truall dhe shtëpinë në 1875 afër shtëpisë së vjetër Moretta, në mars të 1876, u çel, si një lule, oratori i parë femëror i themeluar nga don Bosko dhe i drejtuar nga Bijat e Marasë Ndhimëtare”.

⁵⁶ La giornata është një njësi matëse bujqësore piemonteze që korrespondon me 0,38 hektor (3.810 m²); ar korrespondon me 100 m².

Carlo Alberto kishte lejuar Kushtetutën.⁵⁷ Shumë mendonin se me Kushtetutën se do të kishte filluar të lejohej liria që të bëjë mirë o keq sipas qejfit. Mbështesnin atë deklaratë mbi emancipimin e hebrenjve dhe të protestantëve,⁵⁸ ku pretendohet që të mos kishin dallime ndërmjet katolikëve dhe të tjera besimeve.⁵⁹ Ajo që ishte e vërtetë në politikë, por jo në fakt në besim(1).⁶⁰

Ndërkohë një lloj furie pushtoj mendjet e vetë të rinjve, që të mbledhur në pika të ndryshme të qytetit, nëpër rrugë e në pjacat, gjykonin të mirë çdo shkrim që thuhej kundër meshtarëve o kundër besimeve.⁶¹ Unë vetë, qeshë shumë herë i sulmuar në shtëpi dhe në rrugë. Një ditë, ndërsa bëja katekizëm, një top archibugio hyri nga dritarja, më bëri në vrimë në rroba ndërmjet krahut e brinjëve, dhe shkoi e dëmtoi edhe murin. Një herë tjetër një person, mjaft i njohur, ndërsa unë isha në mes të një grumbulli fëmijësh, në mes të ditës, më sulmoi me një thikë në dorë. Veç për mrekulli arrit të shpëtoj duke u strehuar në dhomën time duke vrapuar. Teologu Borel mundi të shpëtojë si për mrekulli nga një pistoletë dhe nga goditjet e një thike në një çast kur e shkëmbyen për një tjetër. Për këtë arsye ishte shumë e vështirë të zbutej një shfrenimi i tillë i rinisë. Në atë papërmbajtesh idesh dhe mendimesh, sapo që e mundur të kisha dhoma të tjera, u rrit numri i artizanëve, që arriti deri në pesëmbëdhjetë, të më të braktisurit dhe më të rrezikuarit.⁶²

Por ama ishte një vështirësi e madhe. Duke mos pasur akoma laboratorët në institucion, nxënësit tonë shkonin të punonin dhe në shkollë në Torino, me një dëm të madh në moralitet, për këtë shokët që takonin, diskutimet që dëgjonin, dhe ajo çka shihnin, e bënë të ishte e mërzitshme ajo se çfarë bëhej e thuhej në Orator.

Në atë kohë fillova të bëj një predikim të shkurtër në mbrëmje mbas adhurimit,⁶³ me qëllimin që të shtroj o të konfirmoj se cila e vërtetë kishte qenë e kundërshtuar gjatë ditës. Ajo që i ndodhte artizanëve ishte e njëjtë me ankesat e studentëve. Për këtë arsye klasat e ndryshme në të cilat ishin të ndara, më të vjetrit në studime duhej të dërgonin, librat e gramatikave pranë profesor Giuseppe Bonzanino,⁶⁴ librat e letërsisë pranë profesor don Matteo Picco.⁶⁵ Ishin shkolla të mira, por për të shkuar e për të ardhur ishin plot me rreziqe.

⁵⁷ Kushtetuta: ligji i ri themelor i Shtetit sabaudo, me frymëzim liberal (Statuti albertin), e shpallur nga mbreti Carlo Alberto me 4 mars 1848, do të bëhej dokumenti themelor i Mbretërisë Italiane në 1861.

⁵⁸ Protestantët valdes dhe hebrenjtë që jetonin në Piemonte nga shekuj ishin të nënshtruar ligjeve kufizuese. Dekreti i "emancipimit", pra njohje e të drejtave civile e politike, për valdezët u shpall me 8 shkurt 1848 dhe ai në favor të hebrenjve me 29 mars.

⁵⁹ Këtu A.S.F. fut një shënim ("Me 20 dhjetor të 1847 Carlo Alberto merrte një peticion prej 600 katolikësh të përmendur, mbrapa së cilës ishte firmosur e famshme emancipim për të cilën flitej") që don Bosko, sul ms. Berto, ha cassato, duke e vendosur ndër kllapa, dhe e riformuluar si ligj poshtë saj.

⁶⁰ Shënim i don Boskos sul ms Berto: "(1) Në dhjetor të 1847 u prezantua nga mbreti Carlo Alberto një lutje e firmosur nga 600 katolik të nderuar, pjesa më e madhe meshtarë, që pyesnin për të famshmin emancipim. Paraqiteshin arsyet, por nuk kihej kujdes shprehjeve heretike që brenda asaj lutje takoheshin për arsye fetare. Mbas asaj periudhe hebrenjtë dolën nga getoja dhe u bënë të parët pronarë. Protestantët i lëshuan fre guximit të tyre, edhe pse në numër më të vogël se ne, megjithatë të mbështetur nga autoritetet civile, i sollën një dëm të madh besimit dhe moraliteti".

⁶¹ Vendimi i Pio të IX që të mos marrë pjesë në luftën për çlirim kundër Austrisë kishte shkaktuar një seri veprimesh antikishtare, të ushqyera nga shtypi radikal, që thelluar çarjen ndërmjet liberalizmit dhe botës katolike.

⁶² Në këtë pikë të ms. Berto don Bosko shton, në mënyrë të pashpjeguar, 1847.

⁶³ Kjo praktikë, e quajtur *natën e mirë*, është akoma në përdorim në shtëpitë saleziane.

⁶⁴ Carlo Giuseppe Bonzanino (vdiq në 1888) laik, profesor i letërsisë klasike, drejtonte një shkollë në rrugën Guardinfanti (më vonë rruga Barbaroux), nr. 20; do të bëhej kooperator salezian.

⁶⁵ Matteo Picco (1810-1880), meshtar, profesor, bënte mësim privat në banesën e tij në rrugën shën Agostino.

Në vitin 1856, për fat, qenë përfundimisht të stabilizuara shkollat dhe laboratorët në shtëpinë e Oratorit.⁶⁶

Në atë moment u shfaq një lloj papërmbajtje idesh dhe veprimesh, sa që unë nuk mund ti besoja më personave në shërbim; kështu që çdo punë shtëpie kryhej nga unë dhe nga nëna ime. Të bëje kuzhinën, përgatitja e tavolinës, të fshije, të çaje dru, të preje dhe të bëje mbathje, këmisha, pantallona, xhaketina, peshqir, çarçafë, dhe të bëje riparimet e tyre; ishin gjëra që duhej ti kryeja unë. Por këtë gjëra ngandonjë herë ishin levertisëshme moralisht, për këtë unë mund ti këshilloja e ti jepja të rinjtë një këshillë o një fjalë të ëmbël, ndërsa atë ndanin bukë, supën o të tjerat.

Duke parë nevojën që të kem dikë që të më bëhej krah për punët e shtëpisë dhe gjërat shkollore të Oratorit,⁶⁷ fillova të marr disa në fushë, të tjerët me pushime në Castelnuovo vendlindjen time, disa për drekë, të tjerë në darkë vinin të lexonin o shkruanin ndonjë gjë, por gjithmonë me qëllimin që të bëjë një antidote kundër opinioneve helmuese të ditës. Kjo u bë me frekuencë të madhe o të vogël nga viti 1841 deri në vitin 1848. Unë përdorja të gjitha mjetet për të ndjekur një qëllim të timin të veçantë, që ishte studimi, njohja, zgjedhja e disa individëve që të kishin aftësi e prirje të jetës në bashkësi dhe ti merrja në shtëpi. Me këtë qëllim në këtë vit (1848) kam eksperimentuar një *piccola muta* të ushtrime shpirtërore.⁶⁸ Mblodha rreth pesëdhjetë vetë brenda shtëpisë së Oratorit; hanin të gjithë aty; por duke qenë se nuk kishte shtretër për të gjithë, një pjesë shkonte të flinte pranë familjeve të tyre për tu rikthyer të nesërmen në mëngjes. Shkuarja e ardhja nga shtëpia e tyre në mëngjes dhe në darkë vinte në rrezik të gjithë atë që kishin përfutuar nga predikimet d nga të tjera mësimë që sipas rastit jepeshin. Fillonin të dielën në mbrëmje dhe përfundonte të shtunën në darkë. Kjo gjë doli mjaft mirë. Të shumtë, për rreth të cilëve ishte punuar për një kohë të gjatë inutilmente, u dhanë me të vërtetë një jete të vërtetshme. Shumë prej tyre u bënë meshtarë, të tjerë mbetën shekullar, por qenë model në frekuentimin e Oratorëve të tjerë(1).⁶⁹

Për këtë do të flitet në veçanti në historinë e Shoqërisë saleziane.

Në këtë vit biles edhe disa famullitarë, në mënyrë të veçantë ajo e Borgodorës, e Karmines dhe shën Agostinos, bënë ankesa të reja pranë arqipeshkëvisë përse jepeshin sakramentet nëpër Oratorët. Në këtë rast arqipeshkvi lëshoi një dekret me anë të cilit jepte fushë të gjerë përgatitjes dhe paraqitjes së fëmijve për të marrë krezmimin, kungimin e shenjtë dhe për të kënaqur il precetto pasquale atyre që kishin frekuentuar Oratorët tonë. Përtërinte mundësinë për të bërë çdo funksion fetar siç bëheshin zakonisht nëpër famullitë. Këto kisha, i thonin

⁶⁶ Shkollat gjimnaze të Oratorit filluan në 1855, me klasat e para të besuara klerikut Giovanni Battista Francesia (që ishte vetëm 17 vjeç); çdo vit shtohet një klasë e re, kështu që në 1859-1860 pesëvjeçari i gjimnazit u kompletua.

⁶⁷ Lexohet në Orator.

⁶⁸ Lemoyne na informon (MB II, 221-223) që ushtrimet shpirtërore që u bënë u predikuan nga teologu Federico Alber (1820-1876). Ishte i biri i një gjenerali stato maggiore dhe kapelan i Oborrit mbretëror; në 1852 u bë famullitar i Lanzo Torineze, duke u treguar aktiv dhe me shumë iniciativë: në 1859 themeloi Jetimoren femërore; në 1866 hapi një shkollë për përgatitjen e mësueseve; në 1864 bindi don Boskon që të merrte drejtimin e kolegjit-konvikt të Lanzos; në 1869 themeloi Isitutin e motrave Vincencine të Zojës së Papërlyer (ose Albertine). Refuzoi dy herë konsakrimin ipeshkvor për të qëndruar afër banorëve të famullisë së vet. Vdiq pas rënies nga një skelë ndërsa po dekoronte kishën e tij. U asistua në momentet e fundit nga don Bosko vetë. Me 30 shtator 1984 Gjon Pali i II e shpalli të lumë.

⁶⁹ Shënim mbi ms. Berto: "(1) Arnaud Giacinto, Sansoldi, të dy të vdekur; Buzzetti Giuseppe; Galesio Nicola; Costantino Giovanni, i vdekur; Cerutti Giacomo, i vdekur; Gastini Carlo; Gravano Gio.; Borgialli Domenico, i vdekur, janë këto ndër të parët që bënë ushtrime në atë vit dhe janë treguar gjithmonë të krishterë të mirë".

arqipeshkvit, për këtë fëmijë të huaj dhe të braktisur do të jenë si kisha famullitare për aq kohë që qëndrojnë në Torino.

10. Zhvillimi i muzikës – Proçesioni i Consolata – Çmimi nga Bashkia dhe nga Vepra e mendicita – E enjta e madhe – Lavamani

Rreziqet, në të cilët fëmijët ishin të ekspozuar në lidhje me fenë e moralitetin, kërkonin sforcio më të mëdha për ti ruajtur. Në shkollën e mbrëmjes dhe asaj ditore, muzika vokale u pa e arsyeshme të mbahej si një e mirë për t'iu shtuar shkollave të pianos dhe të organos dhe vetë muzikës instrumentale. Kështu që unë u gjenda mësues i muzikës vokale dhe instrumentale, i pianos dhe i organos pa qenë kurrë një nxënës i vërtetë i tyre. Një vullnet i mirë kompensonte çdo gjë. Mbas u përgatiten disa zëra të bardhë më të bukurit, u fillua të bëheshin funksionet në Orator, pastaj në Torino, në Rivoli, në Moncalieri,⁷⁰ Kieri dhe në tjera vende. Kanoniku Luigi Nasi, don Mikeleangjelo Chiattellino⁷¹ me dëshirë të madhe vinin ti mësonin muzikantët tanë dhe i shoqëronin dhe i drjetonin në funksionet publike në vende të ndryshme, për këtë arsye duke qënë se deri atëherë nuk ishin dëgjuar kore të zërave të kristaltë me orkestër, *vetëm, duete, të përzier*, ishte një e re që nga të gjitha anët flitej për muzikën tonë dhe bëhej garë se kush të marrë këngëtarët tanë. Can.co Luigi Nasi, don Mikelangjelo Chiatellino ishin dy shoqëruesit e sapo të lindurës shoqëri të fizarmonikës.

Kishim zakon të shkonim për çdo vit të bënim një funksion fetar në Consolata, por në këtë vit shkuam në procesion nga Oratori. Kënga rrugës, muzika në kishë, tërhoqën një mori të panumërt njerëzish. U celebrua mesha, u bë kungimi i shenjtë, në këtë rast bëra një predikim të rastit në kapelën nën tokë, dhe në fund në Oblatet e Zojës⁷² u sajua si mundëm një mëngjes në hapësirat e shenjtores. Në këtë mënyrë fitohej respekti njerëzor, mblidheshin fëmijët dhe duke pasur mundësi ti përcillej me shumë kujdes shpirtin e moralit, të respektit të autoriteteve, ndjekjen e sakramendeve. Por të tilla të reja bënin shumë zhurmë.

Në këtë vit biles dhe bashkia e Torinos çoi të tjerë delegacione të përbëra nga kavalieri Pietro Ropolo, nga Kapello i quajtur Moncalvo,⁷³ dhe comm. Duprè për të verifikuar zëren e popullit për çka thuhej andej këndeje. Qenë mjaft të kënaqur; dhe mbasi bënë raportin e detyrueshëm, u dekretua një çmim prej 1.000 frangash të shoqëruara me një letër me mjaft komplimente. Që nga ai vit bashkia caktoi një ndihmë vjetore që qe paguar për çdo vit deri në vitin 1878. Atë vit u hoqën 300 franga që ato reggitori të arsyeshëm të Torinos e bënë për të siguruar drita për shkollën e mbrëmjes në të mirë të fëmijëve të popullit.

⁷⁰ Rivoli: qytezë 8,5 km në përdim të Torinos; ishte qendër e seminarit minor të diocesis. Moncalieri: qytet 12 km në jug të Torinos.

⁷¹ Michelangelo Chiattellino (1822-1901): meshtar, më vonë kooperator salezian.

⁷² Oblatet e Virgjinës Mari: kongregatë kushuar lajmit të Ungjillit, në predikimin e ushtrimeve shpirtërore dhe në formimin e klerit, e themeluar nga Pio Brunone Lanteri (1759-1830). Lanteri qe dhe ideues i Konviktit Kishtar, i realizuar nga nxënësi i tij Lugji Guala.

⁷³ Pietro Rapolo (lindur 1805) ishte titullar i një fabrike të serramenti dhe administrator bashkiak në 1853, banon në rrugën Sh. Maurizio, 18, në një ndërtesë të realizuar për të nga Alessandro Antonelli (1798-1888), arkitekt që ka projektuar *Mole Antonelliana*, ndërtesa-simbol e Torinos. Gabriele Capello i quajtur dhe Moncalvo (1806-1877): mjeshtër në mobilieritë prej ebaniti që punoi për pallatin mbretëror dhe për të tjera banesa sabaude, qe këshilltarë bashkiak së bashku me Giuseppe Luigi Duprè, që ishte bankier. Të tre bënë pjesë edhe në komisionin e presidencës të loterisë së parë të organizuar nga don Bosko në 1851.

Vepra e Mindicita, që me metodën tonë kishte krijuar shkollat e mbrëmjes dhe muzikore, me në krye kavalier Gonella dërguan një delegacion për të na bërë një vizitë. Në shenjë kënaqësie na dhanë një tjetër çmim prej 1.000 fragash.

Ne e kishim zakon të shkonim sëbashku çdo vit për ti bërë vizitë varreve të shenjta të shenjtërve të rinj; por në vazhdim për shkak të disa dredhive dhe përçmimeve që duam të themi, jo të pakët nuk guxonin më të shoqëroheshin me shokët e tyre. Ai që për ti dhënë zemër gjithsecilit prej djemve tanë të përçmojnë respektin njerëzor që po atë vit⁷⁴ shkoi për herë të parë në procesion të bënte këto vizita, duke kënduar me muzikë *Stabat Mater* dhe *Miserere*.⁷⁵ Atëherë patën ardhur djem të moshe dhe kondite, përgjatë procesionit vraponin për t'iu bashkuar rreshtave tanë. Çdo gjë u zhvillua me rregull e qetësi.

Në darkë për herë të parë u bë funksioni i *Lavabo*.⁷⁶ Për këtë qëllim u zgjodhën dymbëdhjetë djem të vegjël, që soglionsi appellare të dymbëdhjetë apostujt. Mbas larjes së këmbëve sipas ritualit, u bë një diskutim moral në publik. Pastaj të dymbëdhjetë apostujt erdhën të gjithë së bashku dhe u sistemuan në një darkë të thjeshtë me një dhuratë të vogël që gjithsecili me një gëzim të madh e çoi në shtëpinë e vet.

Gjithashtu në atë vit u bë rregullisht *via Crucis*, dhe u bë bekimi i ndalesave me një solemnitë të madh. Në çdo ndalesë mbahej një predikim i shkurtër, ku mbrapa këndoheshin këngë të shkurta me muzikë.

Kështu shkonte duke u forcuar Oratori ynë i përvujtë, ndërsa po ndodhnin ngjarje të mëdha që do të ndryshonin pamjen e politikës së Italisë e ndoshta dhe të botës.

11. Në 1849 – Mbyllja e seminareve – Shtëpia Pinardi – Obolo e Shën Pjetrit – Rruzaret e Piut IX – Oratori i Engjëllit të Rojes – Vizita e deputetëve

Ky vit është shumë i paharrueshëm. Lufta në Piemonte kundër Austrisë e filluar një vit përpara kishte shkundur Italinë. Shkollat publike u pezulluan, seminarët, në mënyrë të veçantë ai i Chierit në Torino⁷⁷ u mbyllën dhe u zaptuan nga ushtarët; dhe si pasojë seminaristët e dioqezës sonë mbetën pa mësues dhe pa një vend ku të mblidheshin. Në këtë moment për të pasur paspaku ngushëllimin që është bërë diçka për lehtësuar këto fatkeqësi të popullit, u mor me qira e shtëpia Pinardi. Qiramarrësit bërtitën me të madhe, kërcënuan mua, nënën time, vetë pronari i shtëpisë iu desh të bënte një sakrificë të madhe në pará,

⁷⁴ Lexohet

⁷⁵ Stabat Mater: fillimi i pjesës kushtuar Jacopone nga Todi (1236-1306), që ishte zakon të këndohej në Via Crucis. Miserere, fillimi i psalmit 51 sipas Vulgatës.

⁷⁶ Lavabo: rit i futur në liturgjinë e së Enjtes së Madhe, në të cilin celebruesi i lan këmbët 12 personave, në kujtim të asaj çka bëri Jezusi gjatë Darkës së Fundit.

⁷⁷ Seminarët e Chierit e të Torinos u shndërruan në spitale ushtarake.

megjithatë u arrit që ajo ndërtesë u bë e gjitha në dispozicionin tonë. Kështu që ajo çerdhe ligësie që prej njëzet vitesh ishte vënë në shërbim të Djallit u bë e jona. Rrethonte të gjithë vendin, që formon oborrin ndërmjet kishës së Marisë Ndhimëtare dhe shtëpisë që ishte pas.

Në këtë mënyrë mundëm të rrisim klasat tona, të zmadhohim kishën dhe hapësira për pushim u dyfishua, numrin e djemve e arritëm në tridhjetë. Por qëllimi kryesor ishte që të mund të mblidhnim, siç në fakt mblodhëm, seminaristët e dioqezës; dhe mund të thuhet se shtëpia e Oratorit për gati 20 vite u bë seminar dioqezan.

Rreth fundit të vitit 1848 ngjarjet politike detyruan Atin e Shenjtë Piu IX të largohej nga Roma dhe të strehohej në Gaeta.⁷⁸ Ky papë i madh kishte përdorur shumë herë dashamirësinë. Duke qenë se ishte hapur zëri se ai ndodhej në ngushticë ekonomike, u hap në Torino një questua nën emrin e *Obolo e Shën Pjetrit*. Një komision i përbërë nga T. Can.co Francesko Valinotti⁷⁹ dhe nga markezi Gustavo Cavour erdhën në Orator. Questua jonë montò 35 franga. Ishte një gjë e vogël, që ne mblodhëm për të bërë diçka të këndshme për Atin e Shenjtë me një adresë që i pëlqej pa masë. Paraqiti kënaqësinë e tij me një letër drejtuar kardinal Antonucci,⁸⁰ në atë kohë nunc në Torino, dhe tani arqipeshkv i Ankonës, me detyrë që të shprehë se sa ishte ngushëlluese oferta e jonë, por më tepër mendimet që e shoqëronin. Në fund me bekimin e tij apostolik nisi një kuti me 60 duzina me rruzare, që u shpërndanë solemnisht me 20 korrik të atij viti. Shih libretin e shtypur me atë rast⁸¹ dhe gazetatat e ndryshme.⁸² Letra e kardinal Antonuccit, në atë kohë nuncio në Torino.

Si shkak i rritjes së numrit të të rinjve të jashtëm, që hynin në Oratore, u desh të mendohej për një tjetër vend, e ky qe Oratori i të shenjtit Engjëlli i Roje në Vankilja,⁸³ jo larg nga vendi ku për ndërhyrjen e markezës Barolo lindi më vonë kisha e shën Gjulas.

Meshtari Giovanni Cocchi⁸⁴ kishte prej shumë vitesh themeluar atë Orator me një qëllim të ngjashëm me të tonin. Por i ndezur për dashuri ndaj atdheut, e pau të arsyeshme ti mësonte nxënësve të vet të përdornin pushkë e shpata për ti futur në kokën e tyre të ecni, siç në fakt bëri, kundër austriakëve.

Ai Orator qëndroi mbyllur për një vit. Pastaj e morëm me qira ne, dhe iu besua drejtimi teologut Giovanni Vola, me një kujtesë shumë të mirë. Ky Orator u mbajt i hapur deri në vitin 1871, deri sa u transferuar pranë kishë së famullisë. Markezja Barolo la një trashëgim për këtë nevojë, me konditën që vendi dhe kapela të jenë të destinuara të rinjve të famullisë, siç vazhdon të bëhet edhe tani.

⁷⁸ Gaeta: qytet i fortifikuar në Mbretërinë e Napolit. Ndryshimet politike të cilat përmenden janë ngjarje që ndodhën mbas dënimit të luftës nga ana e papës Piu i IX, që arritën kulmin me 15 nëntor 1848 me vrasjen e ministrit Pellegrino Rossi dhe përplasjeve të dhunshme në qytetin e Romës. Mbas ikjes së papës (24 nëntor) do të bëhej shpallja e Republikës Romane (5 shkurt 1849) që deklaroi papatin “të rrëzuar në fakt e me të drejtë nga qeveria e përkohshme e Shtetit Roman”.

⁷⁹ Francesko Mikele Valinotti (1813-1873), kanonik i nderit në katedralen e Ivreas, që do të ketë një pjesë të rëndësishme në themelimin dhe administrimin e *Leximeve katolike*.

⁸⁰ Benedetto Antonio Antonucci (1798-1879), diplomat papal në Vendet e Ulta, pasta nuncio apostolik në Torino (1844-1850) dhe arqipeshk i Ankonës (1851); bëhet mik i don Boskos dhe e pret në Ankonë në 1877.

⁸¹ Libreti ishte titulluar: *Një përmbledhje e shkurtër e festës së bërë me rastin e shpërndarjes së dhuratës së Piu IX të rinjve të oratoreve të Torinos*.

⁸² Njëra nga këto gazeta ishte *Harmonia*, që fliste si për vizitën e Komisi

⁸³ Vanchiglia: emër lagjeje popullore e periferisë së juglindje të Torinos.

⁸⁴ Giovanni Cocchi (1813-1895), zëvendës kurato i famullisë së Anunziatës, nën administrimin e të cilit ndodhej lagja Vanchiglia. I mbushur me një karakter të zjarrtë, qe shumë aktiv në formimin e të rinjve të varfër, duke filluar që nga viti 1840, vit në të cilin u hap Oratori i Engjëllit të Rojes (i pari orator i Torinos); do të themelojë rreth dhjetë shkolla artizanati dhe bujqësore në Piemonte, në Sicili dhe në Italinë Qëndrore.

Një vizitë solemne që në fakt në atë kohë në Orator nga një komision i deputetëve me të tjerë të ngarkuar nga Ministria e brendshme, që na nderuan me praninë e tyre. Vizituan çdo gjë dhe gjithçka me qëllimin e mirë, e pastaj bënë një relacion të gjatë Dhomës së deputetëve. Ky që motivi për në diskutim të gjallë e të gjatë që mund të shihet edhe nga *Gazeta Piemontezë* e 29 marsit 1849.⁸⁵ Dhoma e deputetëve bëri një largizone prej 300 frangash për të rinjtë tanë; Urbano Rattazzi,⁸⁶ në atë kohë ministër i brendshëm, dekretoi shumë prej 2.000 frangash. Të shihen dokumentet.

Ndërmjet nxënësve të mi më në fund mundi të veshë petkat meshtarake, Svio Ascanio, rektori aktual i Strehës, pat qenë i pari seminarist i Oratorit, dhe u bë meshtarë në tetor të atij viti.⁸⁷

12. Festat kombëtare⁸⁸

Një ngjarje e çuditshme ndodhi ato ditë⁸⁹ duke i shkaktuar një shqetësim të vogël grumbullimeve tona. Iu kërkua Oratorit tonë të thjeshtë të merrte pjesë në demonstrimet publike që po mbaheshin në qytet dhe vendet për rreth në emër të Festave kombëtare. Kush⁹⁰ do të merrte pjesë duhej të tregohej publikisht dashurinë ndaj kombit, vendosnin kapelën mbi ballë dhe linin të binin prapa inanellati, me shami të shtërnguar fort me ngjyra të ndryshme, me flamur kombëtar, me medaljen e kaltër të mbërthyer në gjoks. Të veshur në këtë mënyrë shkonin si në⁹¹ procesion duke kënduar himne të bashkimit kombëtar.

Markezi Roberto d'Azeglio,⁹² nxitësi kryesor i demonstrimeve të tilla, na bëri një ftesë formale dhe, megjithëse refuzova, përgatiti për çfarë ishte e nevojshme që të mund të bënim me të tjerë paraqitjen tonë të mirë. Një vend po përgatitej në pjacën e Fitores afër të gjithë institucioneve të të gjitha llojeve, qëllimi dhe kushtet.⁹³ Çfarë të bëja? Të refuzoja ishte një deklaram armiqësie ndaj Italisë; ti përshtatesha më vlente të pranoja principet që unë quaja me pasoja të këqija.

⁸⁵ Kërkimet tona në *Gazetën e Piemontes* nuk kanë dhënë fryte; me shumë mundësi flitet për një tjetër gazetë.

⁸⁶ Urbano Rattazzi (1808-1873), avokat dhe njeri politik; pati mbuluar detyra të ndryshme në Qeveri: që ministër i arsimit publik, i bujqësisë, i brendshëm, president i Dhomës së Deputetëve, ministër i faljes dhe drejtësisë dhe në fund kryeministër. Rroku linjën politike kundërkishtarë (që i tij ligji në 1855 që pezullonte dhe konfiskonte të mirat e të bashkësive fetare), por pat një vlerësim të sinqertë për don Boskon dhe për veprën e tij dhe e ndihmoi ekonomikisht.

⁸⁷ Ascanio Savio (1819-1879), veshi petkat e meshtarisë më 1 nëntor 1848 në Kastelnuovo, në vendin e tij të lindjes, nëpër mjet prevosto teologut Antonio Cinzano, për të dhënat biografike do ti shihni më poshtë, në shënimin 99.

⁸⁸ Nga këtu e në vazhdim, mbi ms. Berto, nuk gjejmë më asnjë ndërhyrje korrigjuese të don Boskos. Duke analizuar tekstin – që duket se është shkruar nga një dorë tjetër – kemi arritur në vlerësimin që kopja është bërë shumë më vonë, mbas vdekjes së don Boskos,

⁸⁹ “Festat kombëtare” për shpalljen e Statutit, të drejtuara nga Roberto d'Azeglio, u zhvilluan në vitin e shkuar, me 27 shkurt 1848, duke iu referuar *Gazetës së Piemontes* dt. 28 shkurt 1848.

⁹⁰ Lexohet.....

⁹¹

⁹² Roberto Taparelli d'Azegli (1790-1862), dijetar, anëtar i institucioneve të ndryshme kulturore dhe njeri i politikës, i emëruar senator i mbretërisë në 1848 dhe këshilltar i bashkisë së Torinos nga 1849 deri me 1851. Me drejtim liberal modern, u dha me shumë impenjim për njohjen e të drejtave civile të valdezve dhe të hebrenjve. Në cilësinë e presidentit të komisionit për celebrimin e Statutit organizoi, të dielen e 27 shkurtit 1848, një kortë të madh të mahnitshëm, i udhëhequr nga ”trupi decurionale dhe nga komisioni qytetar”, që përmblihte delegacionet e qyteteve dhe bashkive të ndryshme të shtetit, shoqëritë qytetare, shoqatat e artit dhe të mjeshtërive, shkollat “të moshave të vogla dhe adoleshentët e të dy gjinive”, universiteti e grupet spontane të qytetarëve, “me flamurë kombëtarë dhe me flamujt përkatës të shoqërive të tyre”, të shoqëruar nën tingujt e disa dhjetra bandave muzikore, që parakaluan nga Pjaca e armëve te kisha e Nënës së Madhe për të kënduar *Te Deum*, dha nga aty te Pjaca e Fitores, te pallati mbretëror dhe pallati i qytetit, për tu mbyllur në pjacën Emaluele Filiberto.

⁹³ Për të kuptuar ekzaltimin e momentit dhe pjesëmarrjen e madhe të ngjarjes është interesante të paraqesim listën e grupeve të shumtë që parakaluan, ndër të cilët që edhe ai i të rinjve të Oratorit të Ëngjëllit të Rojes i themeluar dhe i drejtuar nga i flakti don Giovanni Cocchi.

- Zoti markez, iu përgjigj preladato t'Azeglio, kjo familje, të rinjtë e qytetet që mblidhen këtu, nuk janë ent moral; unë mi farei burlare, në se do të pretendoja të bëja me institucionin tim, që është i gjithi mëshirë qytetare.
- Pikërisht për këtë. Ta dish që mëshira qytetare, që një vepër e tillë e re nuk është kundër institucioneve moderne; kjo do t'ju bëjë mirë; do të rrisë ofertat, bashkia, unë vetë do të largheggerimo në favorin tuaj.
- Zoti markez, është përcaktimi i sistemit tim të mbahem jashtë nga çdo gjë që i përket politikës. Kurrë *pro*, kurrë *kundër*.
- Çfarë do të bëni atëherë?
- Të bëj atë pak të mirë që mund ti bëj fëmijëve të braktisur të punoj me të gjitha forcat deri sa të bëhen të krishterë të mirë përballë fesë dhe qytetarë të ndershëm në mes të shoqërisë civile.
- I kuptoj të gjitha: por ju gaboheni, dhe në se do të ngulni këmbë mbi këtë princip ju do të braktiseni nga të gjithë, dhe vepra e juaj do të jetë e pamundur të realizohet. Duhet të studioni botën, ta njihni dhe ti çoni institucionet e vjetra dhe të reja në lartësinë e kohërave.
- Ju falënderoj për sa e doni dhe për këshillat që më dhatë. Më ftoni në çfarë do lloj gjëje që prifti mund të bëjë mëshirë, dhe ju do të më shihni gati të sakrifikoj jetën dhe gjënë, por unë për tashti dua të qëndroj larg politikës.

Ai aristokrat i famshëm më la me dëshirën e tij, dhe që nga ai moment nuk pata asnjë marrëdhënie të asnjë lloji mes nesh. Mbas tij shumë laikë dhe kishtarë të tjerë më braktisën. Biles mbeta si vetëm mbas faktit që po ju tregoj.

13. Një ngjarje e veçantë

Të dielën mbas festës që lartpërmenda, në dy të pasdites, unë isha në pushim me fëmijët ndërsa njëri po lexonte *Harmoninë*,⁹⁴ kur meshtarët që zakonisht vinin të më ndihmonin në shërbimin shenjtë u paraqitën të gjithë së bashku me medalje, në gjoks, flamurin trengjyrësh, edhe me një gazetë të pamoraltë të quajtur *Opinionin*.⁹⁵ Njëri prej tyre, shumë i respektuar për nga zelli dhe doktrina, më del përpara dhe rimirando që në krahun tim ishte dikush që kishte në dorë *Harmonin*, “Do t’ju shaj, filloi të më thoshte, është koha që ta mbyllni me fëmijaqë”.⁹⁶ Duke thënë këto fjalë grisi nga dora e fëmijës atë fletë, e bëri në njëmijë copë, e hollu për tokë, duke pështyrë sipër, e goditi dhe e shkeli me këmbë njëqind herë. Mbas bëri këtë shkrim të parë politik, u paraqit para meje, “Kjo, po është një gazetë e mirë, më tha duke më afruar *Opinionin* në fytyrë, kjo dhe asnjë tjetër duhet të lexohet nga qytetarët e ndershëm”.

⁹⁴ Harmonia [Harmoni e Besimit me Qytetërimin]: gazetë periodike e drejtimit katolik-konservator, e themeluar nga ipeshkvi i Ivreas Luigi Moreno, dhe nga teologu Guglielmo Audisio dhe nga Gustavo Benso di Cavour; nën drejtimin luftarak të don Giacomo Margotti (1823-1887), do të përfundonte në pozicione të papajtueshme. U publikua në Torino nga korriku 1848 deri në 1863.

⁹⁵ Opinione [Opinione, gazetë e përditshme, politike, ekonomike, shkencore dhe letrare]: gazetë periodike e së majtës liberale të moderuar, e themeluar më 26 janar 1848 (nga një grup që kishte në përbërje drejtor Giacomo Durando, Urbano Rattazzi, Giovanni Lanza), i besuar si drejtim Aurelio Bianchi-Giovini (1799-1962), që udhëhoqi gazetën deri në 1852 duke i dhënë një drejtim më radikal dhe thellësisht antikishtar; *Opinionin* u publikua deri në 1892.

⁹⁶ Shprehje hyese e përdorur për treguar katolikët e devotshëm dhe konservatorë.

Mbeta i habitur nga ajo mënyrë e të folurit dhe e të vepruarit dhe, duke dashur që të mos rriteshin skandalet në vendet ku duhej dhënë shembulli i mirë, e luta vetëm që ai dhe kolegët e tij të fliteshin për atë argument në mënyrë private dhe vetëm mes nesh. “Jo zotëri, e rimori fjalën, nuk duhet më të jetë as private dhe as e fshehtë. Çdo gjë të vendoset të dritë të qartë”.

Në atë moment kumbona na thirri të gjithë në kishë, dhe thërriste në mënyrë të veçante njërin prej atyre meshtarëve që ishte i ngarkuar të bënte predikimin moral të fëmijë të shkretë. Por bërë diçka me të vërtetë të pamoralshme. Liria, emancipimi, pavarësia tingëlluan gjatë të gjithë zgjatjes së atij diskutimi. Unë isha në sakristi në padurim që të mund ti vendosi fre atij diskutim; por predikuesi doli menjëherë nga kisha sapo u dhe bekimi, ftoi meshtarët dhe të rinjtë të bashkoheshin me të, duke kënduar sa pat zë himn kombëtar, duke valëvitur me furi flamurin, shkuan duke iu sjellur Malit të Kapucinëve. Me këtë rast bënë një premtim formal që nuk do të vinin më në Orator vetëm në qoftë se janë të ftuar me të format e përcaktuara kombëtare.⁹⁷

E gjitha kjo ndodhte pa pasur asnjë mundësi që unë të mund të shprehja as arsyet dhe as mendimet e mia. Por mua nuk më trembte asgjë që të më ndalte në detyrat e mia. I thashë atyre meshtarëve që e kishin rreptësisht të ndaluar të ktheheshin pranë meje; të rinjtë pastaj duhej të paraqiteshin një nga një përpara se të hynin në Orator. Kësaj gjëje ia dola. Asnjëri nga meshtarët nuk tentoi të kthehej; të rinjtë kërkuan falje, duke pranuar se qenë të gënjer, dhe premtuan bindje dhe disiplinë.

14. Vështirësi të reja – Një ngushëllim – Abati Rosmini dhe arqipreti Pietro de Gaudenzi

Por unë qëndrova vetëm. Në ditët e festave më duhej që në mëngjes herët të filloja rrëfimet, në orën nëntë të celeburoja meshë, pastaj të bëjë predikimin, më vonë shkollën e këngës, letërsi deri në mesditë. Në orën një pasmesdite: lojrat, pastaj katekizëm, vespret, mësimet, bekimi, pas kësaj lojrat, këngë e shkollë deri natën.

Në ditët e festave, gjatë ditës më duhej të punoja për artizanët e mi, të bëja shkollë në gjimnaz nja dhjetë nxënësve; në darkë shkollën e frëngjishtes, aritmetikë, këngë, muzikë vokale, pjano dhe organo ishin të gjithë gjëra që mund të prisnin. Nuk di se unë arrija të mbahesha në këmbë.⁹⁸ Zoti më ndihmoi. Megjithatë, një ngushëllim dhe një mbështetje të madhe pata në ato momente nga teologu Borel. Ai meshtarë i mrekullueshëm, edhe pse i zërë me shumë punë të tjera të shërbimit të shenjtë, në çdo grimcë të kohës së lirë të tijën më vinte në ndihmë. Jo radhë ai i vidhet orët gjumit për ardhur për rrëfimin e të rinjve; nuk pushonte për të ardhur për të predikuar. Kjo marrje pozicionesh zgjati deri sa munda të gjej

⁹⁷ Me formë të përcaktuar kombëtare: pra me shprehje të ndryshme celebrative që përdoren në atë kohë: flamuri kombëtar, medalja në gjoks dhe himni patriotik.

⁹⁸ Në këtë situatë kritike don Bosko filloi të kujdesej personalisht për formimin e disa djemve për ti bërë bashkëpunëtor; zgjodhi Giuseppe Buzzetti, Carlo Gastini, Felice Reviglio e Giacomo Bellia, i bëri atyre latinisht dhe mori lejen nga arqipshvi për ti veshur seminarist, me kusht të bënë provimet e veshjes në vjeshtën e ardhshme. Veshja e petkut të seminaristit u celebrua solemnisht me 2 shkurt 1851. Të shihet letra e prezantimit të don Boskos dhe lutja e të rinjve, për të përfutur ndihmën nga zyra ekonomike.

lehtësim në ch. Savio, Bellia, Vacchetta, por që mbeta shpejt pa të; sepse, me sugjerimin e të tjerëve, pa bërë asnjë fjalë hyri në Oblatet e Marisë.⁹⁹

Në një prej ditëve festivë pata vizitën e dy meshtarëve, që e shoh të arsyeshme ti përmendi. Në fillimin e katekizmit çdo gjë ishte në lëvizje për të sistemuar klasat, në atë kohë u paraqitën dy kishtarë, të cilët me shumë përvujtni dhe respekt vinin të më përgëzonin dhe të pyesnin për sa i përket origjinës dhe sistemit të këtij institucion. Të vetme përgjigje i thashë: “Kini mirësinë të më ndihmoni. Ju ejani në kor dhe do të kini me të mëdhenjtë; ndërsa ju, i thashë atij që kishte shtatin më të lartë, të besoj këtë klasë që është e më të lëvizmish”.

Duke vërejtur që bënë shumë katekizmin, e luta njërin për tyre që të bënte një predikim të shkurtër të rinjve tanë, dhe tjetrit që të na jepte bekimin me Venerabile. Të dy pranuan me shumë kënaqësi.

Meshtari me i shkurtër me trup ishte abati Antonio Rosmini, themelues i Institutit të Dashurisë; ndërsa tjetri ishte can. Arciprete de Gaudenzi,¹⁰⁰ ishte ipeshkv i Vigevano, që nga ai moment e më pas si njëri si tjetri u treguan shumë të dashur, biles qenë bamirësit e shtëpisë.]

15. Blerja e shtëpisë Pinardi dhe e shtëpisë Bellezza – Viti 1850

Viti 1849 qe i ashpër, i thatë, edhe pse më ka kushtuar shumë lodhje dhe sakrifica të stërmëdha; por e gjitha kjo ishte një përgatitje për vitin 1850 që është më pak i stuhishëm, dhe më shumë prodhues në rezultatet e mira. Fillojmë nga shtëpia Pinardi. Ato që ishin larguar nga ajo shtëpi nuk rrinin të qetë. “Si mund të pranohet, shkonin duke thënë, që një shtëpi e pushimit dhe e qetësisë në bie në duart e një meshtari biles të një meshtari intolerant?”.

Për këtë arsye u propozua për Pinardin një qira pothuajse dy herë më e madhe se e jona. Por ai ndjente keqardhje për të nxjerrë fitim me mënyra të padrejta, për këtë arsye me kishte bërë shpesh herë të ma shite atëherë kur unë të isha gati për ta blerë. Por kërkesat e tija ishin të larta. Kërkonte tetëdhjetë mijë franga për një ndërtesë vlere e secilës ishte një e treta e shumës. Zoti desh të tregojë se është padron i zemrave, dhe se si.

Në një ditë feste ndërsa teologu Borel predikonte, unë isha në derën e kopshtit për ndaluar rrëmujën dhe shqetësimet, kur u paraqit zoti Pinardi: “Përshëndetje, më tha, kam nevojë që don Bosko të më blejë shtëpinë time”.

⁹⁹ Sipas dokumenteve të arshivës të Oblatëve të Marisë Virgjin, hyrja e Ancanio Savio u kundërshtua me forcë nga familja. Hyri në noviziatin e Pinorolos (20 maj 1852), dhe mori kushtet me 26 maj 1853; u bë meshtar në Nizza (29 maj 1858), por la Kongregatën e Oblatëve për tu bërë klerik dioqezan torinez në prill të 1866. Ascanio Savio u emërua rektor i seminarit të Shën Gaetano në Regio Parco të Torinos. Giacomo Bellia (1834-1908), zyrtarisht veshi petkun meshtarak me 20 dhjetor 1851 nga duart e don Boskos, por sipas don Lemoyne, kishte bërë këtë ceremoni në formë private në shkurtin e 181, me lejen e veçantë të arqipeshkvit. Bellia hyri në noviciat të Oblatëve në Pinerolo me 9 gusht 1853, dhe mori kushtet me 22 tetor 1854. Do të dalë nga Kongregata në shkurt të 1862 për tu kthyer në dioqezën e Torinos, nga ku më vonë kaloi në dioqezën e Biellës, ku që famullitar i Sopranës. Giuseppe Stefano Vacchetta (1827-1898), mori kushtet si Oblat, së bashku me Giacomo Bellia, me 22 tetor 1854, u urdhërua meshtar në dhjetor të 1856 dhe e mbaroi ditët e tija në shtëpinë e Oblatëve në Nizza (Francë) me 22 nëntor 1898.

¹⁰⁰ Pietro Giuseppe de Gaudenzi (1812-1891), i diplomuar në teologji, kanonik i katedrales së Pavis, themeloi shkollën e artizanatit për djem jetimë të besuar Vëllezërve të Shkollës Katolike. I konsakruar ipeshkv i Vigenanos në 1871, indisse tre sinodi dioqezanë, themeloi seminarin minor, u kujdes për organizimin shoqëror të fshatarëve dhe të punëtorëve, ndihmoi përhapjen e shtypit të mirë.

- Përshëndetje, kisha nevojë që zoti Pinardi të ma jepte për sa vlen, dhe unë e blej menjëherë.
- Po si s'ta jap për çmimin e saj.
- Sa?
- Me çmimin që ma ke kërkuar.
- Nuk mund të bëj ofertë.
- Thuaje një çmim.
- Nuk mundem.
- Përse?
- Sepse çmimi është tepër i madh. Nuk dua t'ju fyej.
- Ofro çfarë të duash.
- Por a ma jep për vlerën e saj?
- Fjalën e nderit, që ta jap.
- Më jep dorën dhe të jap ofertën.
- Për sa?
- E kam vlerësuar nga një mik i imi dhe i yti, dhe më garantoj se në gjendjen aktuale duhet të merrem vesh për një çmim nga 26 deri në 28 mijë franga; dhe unë, përderisa është diçka e mbaruar, të jap 30.000 mijë franga.
- A po ja dhuron një spilë prej 500 frangash gruas time?
- Po e bëj dhe këtë dhuratë.
- Do të mi paguash me parâ në dorë.
- Do të të paguaj me parâ në dorë.
- Kur mund të bëjmë këtë gjë?
- Kur të keni dëshirë.
- Mbas dy javësh, për të gjithë shumën një herësh.
- Siç dëshironi ju.
- Njëqind mijë franga gjobë për kush tërhiqet.
- Kështu u bëftë. -

Kjo punë u krye për pesë minuta; po ku ta merrja një shumë të tillë për një kohë aq të shkurtër? Filloi atëherë një marrëveshje me Provaninë hyjnore. Po atë mbrëmje don Cafasso, gjë e pa zakon të ditët e festave, erdhi të më bëjë vizitë, dhe më thotë që një person i devotshëm, kontesha Casazza-Riccardi,¹⁰¹ e kishte ngarkuar që të më jepte dhjetë mijë franga që ti shpenzoja për atë që të ishte drejtë për më të madhen lavdi të Zotit. Ditën pas erdhi një meshtar rosminian që vinte nga Torino për mettere a frutto 20.000 franga, dhe më kërkonte këshillë. I propozova që të mi jepte hua për kontratën e Pinardit, dhe kështu u bë shuma e

¹⁰¹ Sabina Casazza, e lindur Riccardi di Netro (vdiq në 1888), ishte e motra e monsinjor Alessandro Ottaviano Riccardi di Netro (1808-1870), ipeshkv i Savona-Nolli nga 1842, që do të transferohej në qendren arqipeshkvnore në Torino në 1867.

kërkuar. Tre mijë franga shpenzime shtesë u dhanë nga kavalieri Cotta¹⁰² kur banka bëri dokumentin e dëshiruar.¹⁰³

Mbasi u sigurua blerja e asaj ndërtese mendimi e solla nga e ashtuquajtura Giardiniera. Ishte një tavernë, ku në ditën e festave grumbulloheshin amatorët e kohës së bukur. Organini, fyej, klarineta, kitara, violina, basë, kontrabasë dhe këngë të çdo lloji zhvilloheshin gjatë të gjithë ditës; biles jo rradhë mbidheshin njëkohësisht të gjithë grupet së bashku për koncertet e tyre. Duke qenë se ajo ndërtesë, shtëpia Bellezza, kishte veç një mur të thjeshtë që e ndante me kopshtin tonë, kështu që shpesh ndodhte që këngët e kishës sonë të ngatërroheshin o të mbyteshin nga të zhurmat e tingujve dhe të shisheve të Giardinerës. Për më tepër ishte një ecejake nga shtëpia Pinardi te Giardiniera. Gjithsecili që po lexon mund të imagjinojë se sa ishte shqetësimi ynë dhe se cili ishte dhe rreziku për djemtë tanë.

Për tu liruar nga këto ngacmime u orvata që të ta blej, por nuk ia dola; u mundova të marr me qira, të cilën pronarja e lejonte; por ajo që e kishte në përdorim ankohej se kishte humbje të mëdha.

Atëherë i propozova që të merrja të gjithë tavernën, duke paguar të gjithë qiranë, dhe të blija të gjitha orenditë e dhomave, të tavolinave, të kantinës, të kuzhinës, etj.; dhe të paguaja çdo gjë me një çmim të shtrenjtë, mund të bëhesha arbitër i lokaleve të cilave i dhashë menjëherë një drejtim tjetër.¹⁰⁴ Në këtë mënyrë u bë disperso seminari i dytë iniquita që afër shtëpisë Pinardi që deri atëherë ndodhej në Valdoko.

16. Kisha e Shën Françeskut të Sales

Të liruar nga pesha morale e shtëpisë Pinardi dhe e Giardiniera ishte e udhës të mendohej për një kishë më të hijshme për kultin dhe më e përshtatshme për nevojat në rritje. E vjetër, është e vërtetë, erasi mjaft e madhe, dhe i korrespondonte vendit aktual të sallës së ngrënies së superiorëve,¹⁰⁵ por ishte e përshtatshme për sa i përket kapaciteti, dhe për sa i përket ultësisë. Kështu që për të hyrë duhej të ulje dy këmbë shkallë, kështu dimrit dhe në kohë me shi mbyteshim, ndërsa në verë na merrej fryma nga të nxehtit dhe nga era e keqe tepruar. Nuk kalonte asnjë ditë festive pa i rënë të fikët ndonjë nxënësi dhe e nxirrnim jashtë. Ishte pra e nevojshme që ti jepej dorë një ndërtese më të përshtatshëm për numrin të rinjve, më të ajrosur dhe më të shëndetshëm.

Kavalieri Blachier bëri një skicë, realizimi i secilës do të qonte në bërjen e kishës aktuale të Shën Fraçeskut dhe ndërtesës që rrethonte oborrin që ishte në krah të kishës. Ndërtuesi ishte zoti Federico Bocca.

¹⁰² Giuseppe Cotta (1785-1868), bankier. Ishte anëtar i institucioneve të rëndësishme publike (Këshillit të përgjithshëm dhe të zakonshëm të administratës për Borxhin publik; Dhoma e tregtisë; Bursa e tregtisë; Këshilli administrativ i Cassa di risparmio të Torinos; Këshilli superior i administratës qendrore të Bankës Kombëtare) dhe bamirësi (që drejtor i Veprës të Mendicita Istruita). Në 1848 u emërua senator; nga viti 1849 dhe 1852 qe edhe këshilltar bashkiak i qytetit.

¹⁰³ Kontrata u bë me 19 shkurt 1851; don Bosko, në shoqëri me don Giouseppe Cafasso, dhe me teologun Giovanni Borel dhe me teologun Roberto Murialdo, bleu shtëpi dhe tokën përreth për shumën prej 28.500 frangash.

¹⁰⁴ Don Bosko mori me qeri shtëpinë Bellezza me 1 tetor 1853.

¹⁰⁵ I referohet një salle të vendosur në katin përdhes të ndërtesës i ndërtuar në 1856, mbas prishjes së shtëpisë Pinardi dhe e çatisë-orator. Me kot, që ndodhej tamam mbi perimetrin e kishës së vjetër, shërbej si sallë buke për superiorët salezianë deri në 1927, kur u transformuan në kapelë të kushtuar Ngjalljes së Zotit, për të kujtuar origjinën e Oratorit.

Sa hapëm themelet u bë dhe bekimi i gurit të themelit me 20 korrik 1850.¹⁰⁶ Kavalieri Giuseppe Cotta e vendosi në vendin e tij; can.co Moreno¹⁰⁷ ekonom i përgjithshëm e beko; i famshmi padër Barrera,¹⁰⁸ i përmalluar nga ajo mori njerëzish që erdhën, u sistemua mbi një grumbull dhe dhe improvizoi një diskutim të mrekullueshëm për atë rast. Ai u shpreh tekstualisht me këto fjalë; *“Zotërinj, ky gurë që sa po bekuam dhe i vendosur në themel të kësaj kishe ka dy domethënie të mëdha. Do të thotë që kokërriza e senapit që do të rritet në pemën mistike, pranë secilës shumë djem do të vinë të strehohen; do të thotë që kjo vepër mbështetet në një gurë të qoshes, që është Jesu Krishti, kundër të cilit do të jenë të kota sforcot që armiqtë e fesë bëjnë për ta rrëzuar”*.

Tregonte njërën dhe tjetrën prej këtyre premtimeve sa dhe të pranishmit dëgjonin më kënaqësi të madhe, që e gjykonin të frymëzuar predikatorein gojtar.

Ja dhe verbalin etj. Të shkruhej verbali në atë solemnitet.¹⁰⁹

Këto solemnitete të zhurmshme tërhiqnin të rinjtë nga jashtë nga të gjitha anët, ndërsa çdo orë të ditës shumë të tjerë vinin të kërkonin që të qëndronin aty. Numri i tyre atë vit i kaloi të pesëdhjetat, dhe iu dha fillimi i ndonjë laboratorit në shtëpi;¹¹⁰ për këtë arsye eksperimentohej pas daljes së djemve kur shkonin të punonin në qytet.

Ndërsa kur ndërtesa e shenjtë dhe e shumë pritur po dilte nga toka, kur pashë se gjendja ime financiare ishte krejtësisht e mbaruar. Kisha mbledhur sëbashku 35 mijë franga me shitjen e disa ndërtesave, por këto u zhdukën si akulli në diell. Ekonomati¹¹¹ më dha 9 mijë franga, por që do të më kalonin kur vepra të ishte pothuajse e mbaruar. Arqipeshkvi i Biellës, monsinjor Pietro Losana,¹¹² duke reflektuar që ndërtesa e re dhe e gjithë ajo qendër ishte në favor të punëtorëve të krahit bieles, lëshoi një qarkore famullitarëve të tij duke i ftuar të kontribuojnë sa do pak. *Të shkrubet çarkorja.*¹¹³

Kjo më solli 1.000 franga. Por këto ishin pika uji mbi një tokë të thatë; për këtë u mendua një lotari prej objektesh ose më mirë me thënë përbëhej prej dhuratave të vogla. Ishte hera e parë që bëhej në këtë mënyrë një bamirësi publike, dhe pati një pritje mjaft të favorshme. U mblodhën tremijë e treqind dhurata. Ati i shenjtë, mbreti, nëna mbretëreshë, bashkëshortja e mbretit,¹¹⁴ dhe në përgjithësi i gjithë oborri mbretëror signalo me ofertat e tyre. Shpërndarja

¹⁰⁶ Duhej të kishte thënë 20 korrik 1851, siç del nga dokumentët e Kurias të mbajtur me atë rast. Këtu don Bosko ngatërron datat e dy ngjarjeve të ndryshme, ndarjen e rruzareve dhuratë e Pio të IX djemve (21 korrik 1850) dhe bekimin e gurit të parë të kishës së re (20 korrik 1851), sepse në dy rastet ishte i pranishëm padre Barrera me një diskutim entuziast.

¹⁰⁷ Ottavio Moreno (1777-1852), kanonik i katedrales së Torinos dhe drejtues i Ekonomatit të Përgjithshëm Regio Apostoloco. Vlerësonte veprat edukative e sociale të don Boskos, bëri raporte pozitive dhe interesante Ministrisë së kulteve dhe drejtësisë dhe dha një ndihmë të madhe prej 10.000 frangash për ndërtimin e kishës së re. Ishte i vëllai i monsinjor Luigji Moreno (1800-1878), ishte ipeshkv i Ivreas.

¹⁰⁸ Andria Barrera (1802-1879), superior i Priftave të Doktrinës së Krishterë (Doktrinarët), kongregatë e themeluar në 1592 në Avinjone nga i bekuari Cesar de Bus (1544-1607) për mësimin e katekizmit “popujve, të paditurve dhe të varfërve”.

¹⁰⁹ Llogaria për ngjarjen dhe diskutimi i padër Barrerës janë në MB IV, 277-279.

¹¹⁰ Në fillim qenë disa eksperimente. Fillimi zyrtarë dhe sistematik i shkollës profesionale në Orator është më vonë: në 1853 u hap kursi i këpucarisë; në 1854 ai i libralidhjes; në 1856 ai zdrukthëtarisë, në vitet që pasuan i erdh radha e rrobaqepësisë dhe e kovaçëve; tipografia u hap në 1862.

¹¹¹ Ekonomati i Përgjithshëm Regio Apostolico: institucion i varur nga Ministria e drejtësisë për administrimin të mirave të mëdha kishtarë vakante; themeluar në 1733, sistemuar nga Istruzione regia me 13 shtator 1771 dhe e mbajtur, me përshtatjen e mëvonshme, sipas marrëveshjes deri në 1929.

¹¹² Giovanni Pietro Losana (1793-1833): me origjinë nga dioqeza e Torinos, profesor i Teologjisë pastaj ipeshkv i Biellës (nga 1833); qe i kujdesshëm për problemet shoqërore, mbajti qëndrime të moderuara dhe pajtuese; gjatë Konsiljit të Vatikanit I u prononcua shumë herë kundër proklamimit të dogmës së infallibilita papale.

¹¹³ Qarkore, ka datën e 13 shtator 1851.

¹¹⁴ Mbreti Vittorio Emanuele II (1820-1878), i hipur në fron në mars të 1849 mbas abdikimit të bërë nga i ati Carlo Alberto; do të jetë i pari mbret i Italisë së bashkuar në 1861. Nëna mbretëreshë ishte Maria Teresa d'Asburgo-Lorena (1801-1855), e bija e Grandukës së Toskanës

e biletave (50 cent copa) u realizua; dhe kur u bë nxjerrja e shortit në pallatin e qytetit vi fu chi andavane in cerca offrendo cinque franchi l'uno e non poteva piu rinvenirne. *Mund të vendoset programi dhe rregullorja e kësaj lotarie.*¹¹⁵

Të shumtë, që fituan ndonjë gjë, ia lanë me shumë kënaqësi për bamirësi kishës. Nga të cilat u nxorën të tjera të ardhura. Është e vërtetë që patëm shpenzime jo të vogla, megjithatë patëm një përfitim prej 26.000 frangash.

17. Shpërthimi i barotit – Gabriele Fassio – Bekimi i kishës së re

Ndërsa objektet ishin të vendosura për tu parë ndodhi (26 prill 1852) shpërthej magazina e barutit që ndodhej afër cenatafio të shën Pietro in Vincoli. Gjëmimi që pasoi qe i tmerrshëm dhe i fuqishëm. Shumë ndërtesa afër e larg u shkundën dhe pësuan dëme të mëdha. 28 punëtorë mbetën vdiqën, dhe dëmet do të kishin qenë shumë më të mëdha në se një farë rreshteri me emrin Sacchi,¹¹⁶ duke vënë në rrezik jetën e tij pengoi që flakët të përhapën në një sasi më të madhe baruti, që do të kishte mundur të shkatërronte të gjithë qytetin e Torinos. Shtëpia e Oratorit, ishte një ndërtesë e dobët, u dëmtua mjaft; dhe deputetët dërguan ofertat e tyre prej 300 fragash për të ndihmuar riparimin.

Me këtë rast dua të kujtoj një fakt që ka të bëjë me në djalë të ri artizan të Oratorit me emrin Gabrile Fassio.¹¹⁷ Një vit më parë ai u sëmur, sëmundje që e çoi pothuajse në vdekje. Gjatë sëmundjes, në kllapi ai përsëriste: “Fatkeqësi në Torino, fatkeqësi në Torino”.

Shokët e tij i thonin: - Përse?

- Sepse është i kërcënuar nga një katastrofë e madhe.
- Cila?
- Është një termet i tmerrshëm.
- Kur do të jetë?
- Vitin që vjen. fatkeqësi në Torino me 26 prill.
- Çfarë duhet të bëjmë? Të lusim Shën Luigjin që të mbrojë Oratorin dhe ato që banojnë në të.

Me këtë rast me kërkesë të të gjithë djemve të shtëpisë u shtua në mëngjes dhe në darkë një lutje e përbashkët një *Ati ynë, Të falem Mari* dhe *Lavdi Atit* këtij shenjt. Në fakt shtëpia e jonë nuk u dëmtua duke pasur parasysh rrezikun, dhe ato që banonin aty nuk patën asnjë dëmtim personal.

Ndërkohë punimet në kishën e Shën Françeskut të Sales ecnin me një gjallëri të pabesuar, dhe në një kohë prej njëmbëdhjetë muajsh u përfundua.

Me 20 qershor 1852 u konsakrua ky vend kulturi me një solemnitete që ndër ne ishte më shumë unik sesa i radhë. Një hark me lartësi të madhe ishte ngritur në hyrjen e oborrit. Sipër

Ferdinando III, gruaja e Carlo Alberos dhe nëna e Vittorio Emanuele II. Bashkëshortja e mretit ishte Maria Adelaide d'Austria (1822-1855), e bija e arcidukes Ranieri d'Asburgo-Lorena nënbret i Lombardo-Veneto dhe i Maria Elisabetta di Savoia-Carignano (e motra e Carlo Alberto).

¹¹⁵ Qarkore e 20 dhjetorit të 1851, në Bosko; lista e promovuesve, programi dhe rregullorja janë të; u shtyp edhe Katalogu i gjërave të ofruara për lotarinë e bamirësisë të Oratorit të djemve të shën Françeskut të Sales në Valdoko, Torino.

¹¹⁶ Don Bosko shkuan Sacco. Rreshteri Paolo Filippo Sacchi (1807-1884), rrezikoi jetën, pengoi që flakët të arrinin tek 40 ton eksploziv që ndodheshin në një magazinë aty afër. Shtëpia e Oratorit ndodhej pak qindra metrash nga magazina e barutit.

¹¹⁷ Gabriele Fassio (1838-1851) qe një prej djemve të parë të strehuar në shtëpinë e Oratorit.

tij, me germa¹¹⁸ cubitali ishte e shkruar: *Me germa të arta – do të shkruajmë nga të gjitha anët – Qoftë e përjetshme kjo ditë.*

Që sot kumbojnë këto vargje të vendosura në muzikë nga mjeshtri Giuseppe Blanchi, di grata memoria:

Prima il sole dall'ocaso
Fia che torni al suo oriente;
Ogi fiume a sua sorgente
Prima indietro tornera;
Che d'anoi ci si cancelli
Qeto di, che tra piu belli
Tra di noi sempre sara.

U recitua dhe u këndua me shumë madhështi poezie e mëposhtme:

Come augel di ramo in ramo
Va cercando albergo fido, etc. – *Si trascriva.*¹¹⁹

Shumë gazeta folën për këtë solemnitet: *Hormonia* dhe *Atdheu*¹²⁰ i asaj dite.

Me një qershor të atij viti filloi Shoqëria di mutuo soccorso për të penguar që djemtë tanë të shkonin e të rregjistroheshin në shoqërinë e punëtorëve,¹²¹ që prej fillimit të saj shfaqti principe ishin larg fesë. Të shihet libreti i shtypur.¹²² Na shërbej shumë për qëllimin tonë. Më vonë kjo Shoqëri modeste si cangio në Konferencë bashkëngjitur Shën Vincenzo de'Paoli që vazhdon të ekzistojë akoma.¹²³

Mbas mbarimit të kishës ishte e nevojshme kompletimi i për të gjitha gjërat. Bamirësia qytetare nuk mungoi. Il comm. Giuseppe Duprè zbukuroi një kapelë, që iu kushtua Shën Luigjit, dhe bleu një altar prej mermeri, që edhe tani zbukuron këtë kishë. Një tjetër bamirës bërë orkestrën, ku u vendos një organo e vogël që i pëlqente djemve që vinin nga jashtë. Zoti Michele Scanagatti bleu një komplet shandanësh; markezi Fassati¹²⁴ bërë altarin e Zojës, bleu një komplet shandanësh prej bronzi dhe më vonë edhe statujën e Zojës. Don Kafasso pagoi të gjitha shpenzimet e nevojshme për predikatore. Altarin kryesor u bë nga doktor Françesko Vallauri dhe u kompletua nga i biri, meshtari don Pietro.¹²⁵ Kështu që kisha e re në pak kohë¹²⁶ u plotësua me atë çka ishte më e nevojshme për funksionet private e solemne.

¹¹⁸ Lexohet germat.

¹¹⁹ Teksti për të cilin flitet, sipas Lemoyne u kompozua nga vetë don Bosko.

¹²⁰ Artikulli i *Harmonisë* doli me 23 qershor 1852 me titullin: *Bekimi i Oratorit të Shën Françeskut të Sales. Atdheu [Atdheu, gazetë politike dhe letrare]*, periodike dhe tendencë liberale të moderuar; u shtyp në Torino nga 1852 deri në 1855.

¹²¹ Shoqëria e punëtorëve të Torinos, që kishte si pikë referimi gazetën *Gazeta e Popullit*, ishte një shoqëri e themeluar me 17 janar 1850 si "Shoqata e punëtorëve, që për qëllim bashkimin dhe vëllazërimin, me ndihmë të ndërsjellët dhe me shkëmbim edukimi, që të ndihmohen reciprokisht, nëpër mjet një kontributi individual, që të mësohen në të drejtat dhe detyrat e një qytetari të mirë në respektimin e plotë të ligjit". Drejtimin e kishte i moderuari Giuseppe Boitani, që kishte besimin e Camillo di Cavour.....

¹²² Shoqëri e ndihmës së ndërsjellët e disa individëve të Shoqërisë së Shën Luigjit e krijuar në Oratorin e Shën Françeskut të Sales, Torino, Tipografia Speirani e Ferrero, 1850.

¹²³ Kushtetuta e Konferencës rinore të Shën Vincenzo de'Paoli në të tre oratorët e don Boskos u bë rreth vitit 1855; ato qenë të njohura nga Këshilli i Përgjithshëm i Parisit me 11 maj 1856.

¹²⁴ Domenico Fassati Roero (1804-1878), markez i Shën Severinos, monarkist e katolik i fortë; ka qenë komandat madhor i rojeve personale të mbretit Carlo Alberto; qe mbështetës i bindin i don Boskos dhe, në vitet e para të Oratorit, bashkëpunoi si mësues i katekizmit për djemtë më të rritur. Së bashku me të shoqen Maria De Maistre (1824-1905) qe ndër të parët kooperatorë salezianë.

¹²⁵ Pietro Marcellino Vallauri (1829-1900), meshtarë, mik personal i don Boskos, me vdekjen i la Salezianët trashëgimtarë të pasurisë së tij. I ati Françesko, mjek kirurg, kishte qenë drejtues i Shoqërisë të Shën Luigji Gonzagës (1852) dhe president i Komisionit organizues të lotarisë së dytë të don Boskos (1855), qe një ndër specialistët e thirrur në konsultë për sëmundje e Domeniko Savios, mendimi i të cilit përmendet në *Jetën*:

18. Viti 1852

Me ndërtimin e kishës së re të Shën Françeskut të Sales, me sakristinë e me kompanjelin i jepej mundësia atyre të rinjve që kishin dëshirë të merrnin pjesë në funksionet e shenjta të ditët e festive, shkollave të mbrëmjes dhe atyre të ditës. Por si të ndihmoheshin ajo mori fëmijësh të varfër që në çdo moment kërkonin të ishin të strehuar? Aq më tepër që mbas shpërthimit të magazinës së barotit, që kishte ndodhur një vit më parë, kishte shkatërruar pothuajse krejtësisht ndërtesën e vjetër. Në atë moment të një nevoje aq të madhe që marrë leja për të ndërtuar një anë të re të shtëpisë. Derisa të mund të përdorej ndërtesa e vjetër, filloi në vendin e ri ndaras, që ishte në fund të sallës së ngrënies deri tek fonderia e germave tipografike.

Punën ecën me shumë gjallëri, edhe pse stina e vjeshtës kishte ardhur, megjithatë u punua deri në lartësinë e mbylljes. Biles e gjithë trenat ishin vendosur në vendin e vet¹²⁷, të gjithë listelat e gozhduara, dhe tjegullat ishin vendosur grumbull mbi trenat gati për të qenë të sistemuara ku duhej, kur një rrebesh i fuqishëm na bëri të ndalojmë çdo punë. Shiu ra pa pra për shumë ditë e net, e rridhte nga trarët e nga listelat gërreu suvatimin e freskët duke lënë kështu muret vetëm në tulla dhe dërrasat e lara. Ishte rreth mesnatës, kur po pushonim, kur u dëgjua një gjurmë e fortë që nga çasti në çast bëhej më e fortë dhe më e frikshme. Të gjithë u zgjuam pa ditur se çfarë ishte, plot me tmerr të mbështjellur në batanije o në çarçafë, dolëm nga fjetorja duke ikur pa ditur se ku shkojmë, por të bindur që të largoheshim nga rreziku, që imagjinonim. Rritet rrëmuja ndër fëmijë; armatura e çatisë, tjegullat ishin përzier me materialin e mureve dhe çdo gjë sëbashku shemben, me një zhurmë të tmerrshme.

Dhe duke qenë se e gjithë ajo ndërtesë mbështetej kundër murit të ulët dhe vjetër të ndërtesës, patëm frikë që çdo gjë të mbetej e shkatërruar nën gërmadhat që po binin; edhe pse ishte një rrapëllimë e tmerrshme, nuk na shkaktoi asnjë dëmtim personal.

Kur erdhi mëngjesi, u bë një vizitë e inxhinierit nga ana e bashkisë. Kavalieri Gabetti¹²⁸ duke parë një kolonë që kishte lëvizur nga baza dhe varej mbi fjetore deklaroi: “Shkoni pra e falënderonin Zojën della Consolata. Ajo kolonë rri në këmbë veç prej mrekullie, duke rënë ajo do të kishte varrosur nën rrënoja don Boskon së bashku me tridhjetë djem që kanë qenë duke fjetur nën të”.

Punimet duke qenë se ishin të firmës, dëmin më të madh e pati sipërmarrësi. Dëmi ynë u vlerësua në 10.000 franga. Kjo ngjarje ndodhi me 2 dhjetor 1852.

Në mes të këtyre ngjarjeve të vazhdueshme të trishtuara që mundonin të shkretën njerëzi pata gjithmonë dorën e mirë të Zotit që lehtëson fatkeqësitë tona. Në se ajo fatkeqësi do të kishte ndodhur dy orë më për para do të kishte varrosur të gjallë nxënësit e shkollës së mbrëmjes. Ato përfundonin në orën dhjetë, dhe kur dilnin nga klasa, që ishin rreth 300, për

“Brishtësia e gjithanshme, njohjet e parakohshme, forca e vazhdueshme e shpirtit, janë si lima që gërryejnë pa pushim forcat jetësore”(Gjon Bosko, Jeta e të riut Domeniko Savio nxënës i Oratorit të Shën Françeskut të Sales).

¹²⁶ Lexohet

¹²⁷ Don Bosko shkruan *ato*.

¹²⁸ Carlo Cabetti, arkitekt i bashkisë dhe përgjegjës i kolaudimit të ndërtesave.

rreth një gjysmë ore shkonin e vinin për gjatë ndërtesës që po ngrihej. Pak pas kësaj ndodhi hataja.

Stina që kishte avancuar nuk lejonte jo të përfundonte, por as të fillonte as në tërësi as pjesë-pjesë punët në shtëpinë e shkatërruar, e ndërkohë kush do të kishte kujdes për hallet tona? Çfarë të bëja në mes të aq shumë të rinjve, me kaq pak hapësirë e në mes të rrënojash? U nxor nga nevoja virtyti. Mbas u siguruan muret e kishës së vjetër u kthye në fjetore. Shkollat pastaj i transferuam në kishën e re, që ndërkohë ishte kishë në ditët e festës, e kolegji gjatë javës.

Në këtë vit u ndërtua edhe kompanjeli që ishte në krah të kishës së Shën Fraçeskut të Sales, dhe bamirësi zoti Michele Scanagatti mori përsipër në komplet shandanësh për altarin e madh, që edhe tani janë një ndër orenditë më të bukura të kësaj kisha.

[19.]¹²⁹ 1853

Sa po stina na e lejoj u fillua menjëherë të ngrihej shtëpia e shkatërruar. Punët avancuan me shpejtësi dhe në muajin tetor ndërtesa u përfundua. Duke pasur shumë nevojë për lokale, menjëherë duke fluturuar i zaptuam. Unë shkova i pari në dhomën që Zoti ma lejoj ku banoj edhe sot. Shkolla, sallë ngrënie, fjetore mundën të sistemohen dhe të rregullohen, dhe numri i nxënësve arriti deri në gjashtëdhjetë e pesë.

Vazhduan bamirësitë nga ana e bamirësve të ndryshëm. Kavalier Giuseppe Duprè mori përsipër me shpenzimet e tija parrakët e Shën Luigjit në mermer; zbukuroi altarin dhe suvatoi të gjithë kapelen. Markezi Domenico Fassati dhuroi parrakun e vogël të altarit të Zojës, një komplet shandanësh të bronzit të larë në arë, për të njëjtin altar. Konti Carlo Cays,¹³⁰ bamirësi ynë kryesor, për herë të dytë prior i Shoqërisë së Shën Luigjit, pagoi një borxh të vjetër prej 1.200 frangash bukëpjekësit, që kishte filluar të kishte vështirësi për të na dhënë bukën. Bleu një këmborë, që qe objekt i një feste të hareshme. Teologu Gattino, nostrum urato di felice memoria, erdhe dhe e bekoi; pastaj bëri një predikim të rastit njerëzve të shumët që kishin ardhur nga qyteti. Mbas funksioneve të shenjta u paraqit një komedi që qe arsyeja e shumë hareje për të gjithë. Po konti Cays mori përsipër një panta¹³¹ të bukur, që është baldakinoja aktual me të tjera orendi të kishës.

Mbas u plotësua kështu kisha e re me gjërat më të nevojshme për kultin mundëm më në fund për të parën herë të plotësojmë një dëshirë të përbashkët për të bërë një ekspozim prej dyzet e tetë orësh. Për ta përmbushur atë lëvizje fetare dhe për ti dhënë të gjithëve mundësinë të kënaqin devocionin e tyre për dyzet e tetë orë përgatita një ottavario predikimesh, che fu letteralmente impiegato ad ascoltare le confessioni della moltitudine. Ai diskutim i pazakontë qe motiv që në vitet e mëpasme vazhdoi të bëhej ekspozim prej dyzet e

¹²⁹ Dorëshkrimi, nga kjo pikë e mëposhtëm, kapitujt nuk janë më të numëruar. Për lehtësi citimi kemi vendosur ndërmjet kllapave numrat.

¹³⁰ Carlo Cays (1813-1882), konti i Giletta e Caselette, diplomuar në ligjshmëri; ishte president i Konferencës së Shën Vincenzo de'Paoli në Torino; i parë i Shoqërisë së Shën Luigjit në Orator (1854-1855); deputet i Parlamentit Subalpin (1857-1860). Kishte mbetur i ve në 1845 dhe kishte një fëmijë. Në 1877 hyri në Kongregatën e don Boskos dhe u urdhëruar meshtar.

¹³¹ Panta: term pjemontez që do të thotë pëlhurë, copë.

tetë orësh me një predikim të rregullt, me një frekuentim të madh të sakramendeve të shenjta dhe të tjera vepra mirësie.

[20.] Leximet Katolike

Këtë vit [1853], në muajin mars filloi botimi periodik i *Leximeve Katolike*.¹³² Në 1847, kur ndodhi emancipimi i hebrenjve dhe i protestantëve, u bë e nevojshme që të vihet ndonjë antidotë në duart e besimtarëve të krishterë në përgjithësi, në mënyrë të veçantë rinisë. Me atë veprim dukej se qeveria donte ti jepte vetëm lirinë atyre besimeve, por jo në dëm të besimit të krishterë. Por protestantët nuk kuptuan kështu, dhe filluan të bëjnë propagandë me të gjithë mënyrat që kishin në dispozicion. Tri gazeta (*Fjala e mirë*, *Drita Ungjillëzuese*, *Rogantino pjemontez*)¹³³ shumë libra biblikë dhe jo biblikë; bujarë në ndihmat, sigurimin e punës, shpërndarjen e punëve, dhurimin e parave, rrobave, ushqimeve për kë shkollat e tyre o frekuentonte mbledhjet e tyre o thjeshtësisht vendet e kultit të tyre, janë të gjitha mjetet që ato përdorin për të bërë që të ndërrojnë besim.¹³⁴

Qeveria i dinte të gjitha por i linte të lirë që vazhdonin dhe me heshtjen e saj i mbronin me efikasitet. Shtu këtu që protestantët ishin të përgatitur dhe të furnizuar me çdo lloj mjeti material dhe moral; ndërsa katolikët duke iu besuar ligjeve civile që deri atëherë i kishin ruajtur dhe mbrojtur, sapo të zotëronin ndonjë gazetë, ndonjë vepër klasike o të ditur, por asnjë gazetë, asnjë libër për t'iu vënë në duart e shtresës popullore.

Në atë moment duke marrë këshilla nga nevoja, kam filluar të formoj disa tabela sinoptike rreth Kishës katolike; pastaj të tjera tabela të titulluara: *Kujtime për Katolikët*, dhe fillova ti shpërndaj ndër të rinjtë ndër të rriturit në mënyrë të veçantë në rastet e ushtrime shpirtërore dhe në misione.

Ato dëftesa, ato libra ishin të pritur me një etje të madhe; dhe shpejt u shpërndanë me mija me mija. Ajo që më bindi për nevojën e ndonjë mjeti popullor me anë të cilit të ndihmoja njohjen e principeve themelore të katolicizmit. Kam¹³⁵ bërë stampimin e një libri të vogël me titull: *Njoftim për Katolikët*,¹³⁶ që kishte si qëllim që ti vinte katolikët që të kishin kujdes dhe të mos binin në rrjetën e heretikëve. Shitja që e jashtëzakonshme; për dy vjet u shpërndanë më shumë se dyqind mijë copë. Kjo gjë i pëlqej të mirëve, por i zemëroi shumë protestantët, që mendonin se ishin të vetmit pronar të fushën e ungjillëzimit.

¹³² Leximet Katolike: seria ekonomike mujore me format të vogël, e destinuar për popullin dhe për të rinjtë, publikonte fashikuj të karakterit udhëzues-mbrojtës, biografi të mira dhe tregime argëtuese me përmbajtje historike. E themeluar nga don Bosko në 1853, me mbështetjen ekonomike të monsinjor Luigji Moreno ipeshkv i Ivreas, pat një përhapje të gjërë, falë thjeshtësisë së gjuhës, nga shumëllojshmëria dhe popullariteti i temave si dhe kosto të ulët. Nga 1863 u shtyp në tipografinë e Oratorit. Në vitet e para tirazhi arriti deri në tremijë kopje, më pas arriti deri në dhjetëmijë.

¹³³ *Fjala e mirë*: gazetë periodike e publikuar në Torino nga 1851-1861, e drejtuar nga pastori valdez Jean-Pierre Meille, organizues i shtëpisë botuese Caludiana (për të shihni shënimin 143). *Drita Ungjillëzuese*, *fletë fetare*, *shkencore*, *letrare*: ishte e publikuar në Napoli nga 1841 deri në 1855. *Roganterio pjemontez* [jo Rogantino], periodike antiklerikale dhe protestante, u pa vetë një vit në 1853.

¹³⁴ Koloneli anglez Charles Beckwith (1789-1862), i ardhur në Pjemonte në 1827 "me qëllimin, gjerësisht e realizuar, duke punuar për vepër të madhe dhe shumëformësh për fuqizimin e popullit dhe të institucioneve valdeze. Por si qëllim përfundimtar, kjo nuk u realizua, që të bënte Kishën valdeze një kopje të kishës anglikane, për të bërë Italinë protestante"; organizator i mbledhjes së parave në Britaninë e Madhe dhe në të tjera vende protestante, për të mbështetur iniciativat në ndihmë të valdezëve dhe për ndërtuar vende kulturi.

¹³⁵ Lexohet.....

¹³⁶ Ishte një fletushkë prej 24 faqesh, e titulluar: Kisha apostolike-romane është e vetmja Kishë e vërtetë e Jezu Krishtit: Njoftim për katolikët. Në ballinë të faqes don Bosko kishte vendosur një frazë që vinte në dukje tonin apologetik: "Barinj të tanë bashkohen në papën. Papa na bashkon me Zotin".

Pashë atëherë që ishte diçka urgjente të përgatitja dhe të stampoja libra për popullin, dhe projektova ashtu të quajturat *Lexime Katolike*. Mbase përgatita disa fletushka desha të publikoja shpejt, kur më lindi një vështirësi që nuk e pritsha por që edhe nuk e imagjinoja. Asnjë ipeshkv nuk dëshironte të ishte në krye. Vercalli, Biella, Casale refuzuan, duke thënë se ishte diçka e rrezikshme të lëshohemi në betejë me protestantët. Monsinjor Fransoni, në atë kohë me banim në Lion,¹³⁷ aprovonte, rekomandonte, por askush nuk donte të merrte përsipër as revizionin kishtar. Il can.co Giuseppe Zappata, vikar gjeneral,¹³⁸ që i vetmi, që me kërkesën e arqipeshkvit rishikoi një gjysmë fashikulli, pastaj ma kthej dorëshkrimin duke më thënë: - Merre punën tënde; unë nuk e ndjej që të shënoj gjë: faktet e Ximenes dhe të Palmës(1)¹³⁹ janë të kohëve të fundit. Kjo sfidon dhe i ven përballë armiqtë dhe unë dëshiroj më mirë të tërhiqem në momenti e duhur.

Dakord me vikarin gjeneral i shfaq çdo gjë arqipeshkvit, dhe mora një përgjigje me letër që duhet të ia dërgoja monsinjor Morenos ipeshkv i Ivreas.¹⁴⁰ Në të lutej atij prelati të merrte atë projekt botimi nën mbrojtjen e tij, ta ndihmonte në revizionimin dhe ta ndihmonte me autoritetin e tij. Moreno u paraqit me kënaqësi; delegoi avokatin Pinoli, zëvendës vikarin gjeneral për revizionimin, duke mbajtur të fshehur emrin e revizorit. U plotësua shpejt një program, dhe me ditën e parë të marsit 1853 doli i pari fashikull i *Katoliku i pajisur*.¹⁴¹

[21.] 1854

Leximet Katolike qenë pritur me duartrokitje të përgjithshme dhe numri i lexuesve që i jashtëzakonshëm; por pikërisht nga kjo filluan zemërimet e protestantëve. Provonin të luftonin me gazetatat e tyre, me *Leximet Ungjillore*,¹⁴² por nuk patën lexues. Prandaj bënin çdo lloj sulmi kundër don Boskos të shkretë. Herë një palë herë një palë tjetër vinin të shqetësonin të bindur, ato thoshin, që asnjë valez nuk mund ti përballonte arsyet e tyre. Meshtarët katolik ishin shumë kokëtrashë dhe për këtë arsye me dy fjalë ato mund të ngatërrohen.

Për këtë arsye ato vinin të më sulmonin herë një e herë dy, dhe ndonjë herë shumë sëbashku. Unë i kam dëgjuar gjithmonë dhe më porosisnin gjithmonë që vështirësitë, të cilave atë nuk mund ti përgjigjeshin, iu paraqisnin ministrave të tyre, dhe pastaj mund të më

¹³⁷ Arkipeshkvë i Torinos, Luigji Fransoni, në 1850 ka qenë i përjashtuar nga qeveria, për reagimin e tij të ashpër kundër ligjeve antiklerikale të ministrit Siccardi.

¹³⁸ Giuseppe Zappata (1796-1883): anëtarë i fakultetit teologjik i Universitetit, kanonik i katedrës dhe vikar gjeneral i dioqezës deri me vdekjen e monsinjor Fransonit (1862). Ishte i moderuar dhe preferonte të evitonte konfliktet frontale me qeverinë dhe me të tjera rryma politike ose fetare. Qe gjithmonë dashamirës me don Boskon.

¹³⁹ Shënim i don Boskos mbi ms. Original: "(1) Abati Ximenes, Drejtor i një gazete katolike, Bashkëkohësi i Romës, e patë vrarë. Monsinjor Palma, sekretar i pontifikatit e shkrimtar i asaj gazete, përfundoi për goditje pushke në sallat e Quirinales".

¹⁴⁰ Luigji Moreno (1800-1878), ipeshkvë i Ivreas nga 1838; bari zellshëm, eksponent i katolicizmit aktiv; mbështetë i bindur i shtypit katolik që ndër themeluesit e gazetës Harmonia.

¹⁴¹ Titulli i fashikullit ishte: *Katoliku i mësuar në besimin e tij*. Argëtimi i një babai të familjes me fëmijët e tij sipas nevojës së kohës. Don Bosko përdori gjininë letrare për bashkëbisedimet familjare, që ia lejonin ti përballonte në mënyrë të menjëhershme dhe tregimtare kohët më urgjente, duke evituar një afrim apologetik abstrakt.

¹⁴² I referohet një serie të publikimeve popullore të shtëpisë botuese "Claudiana", e themeluar në 1855 afër tempullit valdez, të shpërndara nëpër mjet një rrjeti të shitësve aktivë lëvizës dhe të pastorve të zellshëm që solli në lindje e bashkësive të shumta protestante në të gjithë Italinë.

jepnin komunikimin e duhur. Erdhi Amedeo Bert,¹⁴³ pastaj Meille,¹⁴⁴ evangjelisti Pugno,¹⁴⁵ pastaj të tjerë e të tjerë, por nuk mundën t'ia arrinin që unë të mos flisja, as të mos shtypja fashikuj tanë, kjo që i qoi në një zemërim të pamasë. Besoj se duhet ti tregoj këtu disa fakte të lidhur me të aspekt.

Një të diele në darkë në muajin janar mu paraqitën dy zotërinj kishin ardhur për të më folur. Hynë dhe mbas një sërë komplimentesh dhe lajkash njëri prej tyre filloi të shprehej kështu: “Ju, zoti teolog, keni pasur fat të keni një dhuratë të madhe nga natyra: atë që të jeni t kuptuar dhe të arrini të lexoheni nga populli; për këtë ne jemi këtu për t'iu lutur që ta përdorini këtë dhuratë të shtrenjtë në gjëra të dobishme për njerëzimin, në favor të shkencës, të artit, të tregëtisë”.

- Mendimet e mia janë pikërisht të drejtuara nga *Leximet Katolike*, për të cilat kam qëllim të punoj me të gjithë shpirtin.
- Do të ishte shumë më mirë të merreshit me ndonjë libër të mirë për rininë, si për shembull mund të ishte një histori e vjetër, një libër mësimor gjeografie, fizike e gjeometrie, por jo *Leximet Katolike*.
- Pse jo këto *Lexime*?
- Sepse është një punë e zier dhe rizier nga shumë vetë.
- Këto punë qenë të ndjekura nga shumë persona, por në vëllime studimi, por jo për popullin, sikurse pikërisht është qëllimi im me këto *Lexime Katolike*.
- Por kjo punë nuk ju jep asnjë avantazh, në të kundërt, në se do të bënit punët që ne ju rekomandojmë, do ti bënit një të mirë materiale institutit të mrekullueshëm që Provania ju ka besuar. Merrni, këtu keni që tani diçka (ishin katër kartëmonedha nga njëmijë franga) por nuk do të jetë e dhurata e fundit, biles do të kini të tjera dhe më të mëdha.
- Për çfarë arsyeje e gjithë kjo parâ?
- Për t'iu inkurajuar që të merrni përsipër veprat e sipër përmendura për ndihmuar këtë institut kurrë të lavdëruar sa duhet.
- Do të më falni, zotërinj, po ju a kthej paratë tuaja; unë nuk mundem që tani të ndërmarrë një tjetër punë shkencore, por vetëm atë që ka të bëjë me *Leximet Katolike*.
- Por a e sheh se është një punë e padobishme....
- Në se është një punë e padobishme përse preokupoheni? Përse i harxhoni këto para që ta lë?

¹⁴³ Amedeo Bert (1809-1883), i formuar në Gjinevër, ushtronte në kapelën e ambasadës së Prusisë në Piemonte. Mbas dekretit të emancipimit të valdezve themeloi në Torino *paroisë (famulli)* të gjuhës franceze, që e mbajti nga 1849 deri në 1864. Përfaqësues i një linje teologjike të afërt me traditat racionaliste të borgjezisë së lartë franco-svizeriane dhe e protestantizmit internacional, iu kushtua veprave asistenciale dhe shoqërore, themeloi një *Refuge* (spital), një shkollë, shtëpinë botuese Claudiana dhe garantoi ndërtimin e tempullit e të presbiterit në Torino. Ndër shkrimet e tija mund të përmendim: *Valdezet ose të krishterët-katolikë sipas Kishës primitive banorë të ashtu të quajturës Valli di Piemonte. Shënime historike*, paraqitje historiko-apologjetike të valdismit.

¹⁴⁴ Jean Pierre Meille (1817-1887), personazh i gjithanshëm, inxhinier i zoti; mësues në kolegjin e Torre Pellice dhe drejtor i gazetës L'Echo des Vallées deri në 1848; mbas emancipimit u transferua për dy vite në Toskanë për të studiuar gjuhën italiane, pastaj kthej në Torino në cilësinë e *evangjelistit*, pra ndihmës pastor, me detyrë për të predikuar në italisht. Në 1850 mori përsipër kujdesin pastoral për Kongregatën e gjuhës italiane, e përbërë nga besimtarë të kthyer nga katolicizmi. Qe luftëtar i bindur i protestantizmit, duke e bërë të tijën thirrjen e Charles Beckwith bërë valdezëve, “o do të jenë evangjelistë ose nuk do të jeni asgjë”. Në 1851 themeloi gazetën periodike *Fjala e Mirë*. Mbas shkapërcimit të një farë kontrasti “ndërmjet *paroisë* pak dembele dhe tradicionaliste e protestantëve të huaj dhe të valdezëve të vjetër, si dhe ndërmjet një farë urrejtje për gjërat e reja i Tavola [organ drejtues i bashkësisë valdeze] dhe Kishës në tërësinë e saj dhe kongregacioneve plot gjallëri italiane të ndjekësve të ri”, mbas dorëheqjes së Bert, Meille u zgjodh pastor i tërë bashkësisë torineze, që e udhëhoqi nga 1865 deri në 1884.

¹⁴⁵ Giovanni Pugno: anëtar i drejtimit të Kongregatës Evangjelite të Torinos.

- Ju nuk keni kujdes për veprimet që bëni; për këtë arsye me këtë refuzim ju bëni një dëm të madh veprës suaj, ju ekspozoni veten përballë disa pasojave, disa rreziqeve...
- Zotërinj, unë kuptoj domethënien e asaj që po thoni, por po jua them qartazi që në të vërtetë nuk kam frikë askënd, duke u bërë meshtar, i jam kushtuar së mirës së Kishës dhe të mirës së njerëzimit, dhe kam për qëllim të vazhdoj me lodhjet e mia të çoj për para *Leximit Katolike*.
- Ju po bëni keq, shtoi me zë dhe me fytyrë të ndryshuar duke u ngritur në këmbë, ju po bëni keq, ju po na fyeri, dhe pastaj kushedi se çfarë do t'ju ndodhë juve këtu, dhe, në mënyrë kërcënuese, në se do të dilni nga shtëpia a jini i sigurt që do të ktheheni?
- Ju, zotërinj, nuk i njihni meshtarët katolik, deri sa të kenë jetën, ato punojnë për mbushur detyrën e tyre; se në mes të kësaj pune dhe për këto motive duhet të vdesin, për to do të ishte fati më i madh, lavdia më e madhe.

Në atë moment të dy u dukën shumë të inatosur që pata frikë se po më rrahin. U ngrita në këmbë, vendosa karrigen mes meje dhe atyre duke i thënë: “Në se do të përdorja forcën nuk do ti trembem kërcënimeve të tuaja, por forca e meshtarit qëndron në durimin dhe në faljen; por nisuni nga këtu”.

Mbasi u solla rreth karriges, hapa derën e dhomës, “Buzzetti, thashë, shoqëroi këto zotërinj deri tek porta e oborrit, ato nuk janë guari ekspet të shkallës”. U hutuan nga ai aludim, dhe duke thënë se do të shihemi një tjetër moment më të përshtatshëm, dolën me fytyrë e me sy të skuqur nga zemërimi. Kjo ngjarje u publikua në disa gazeta, në mënyrë të veçantë tek *Harmonia*.

[22.] Atentatet personale

Dukej sikur të ishte një komplot sekret personal kundër meje, i urdhëruar nga protestantët o nga masoneria. Do të tregoj, por shkurt, disa ngjarje.

Një natë ndërsa isha në mes të rinjve duke bërë shkollën e mbrëmjes;¹⁴⁶ erdhën sy burra duke më thirrur me ngut në *Cuor d'Oro* për një njeri që ishte duke vdekur.¹⁴⁷ Shkova me të menjëherë, por kërkova që të shoqëroni disa nga djemtë më të mëdhenj.

- Nuk është nevoja, më thanë, që të shqetësohen edhe nxënësit tuaj. Ne do të shoqërojmë deri tek i sëmuri dhe shoqërojmë përsëri për në shtëpi. I sëmuri ndoshta shqetësohet nga prania e tyre.
- Mos u bëni merak për këtë, shtova; nxënësit e mi bëjnë një shëtitje të vogël, dhe do qëndrojnë në fund të shkallëve për aq kohë që do të kaloj pranë të sëmurit.

Por sa arritëm tek shtëpia e *Cuor d'Oro*, “Eja këtu një moment, më thanë, pusho paksa e ndër kohë ne po shkojmë e paralajmërojmë të sëmurin për ardhjen tënde”.

Më drejtuan drejt një dhome në katin e parë, ku ndodheshin disa buontempone që po hanin gështenja pas darke. Më priten me njëmijë lëvdata dhe duartrokkitje, deshën të

¹⁴⁶ serale.

¹⁴⁷ Cuor d'Oro: han me famë të keqe që ndodhej në rrugën Cottolengo, 300 metër nga Oratori.

shërbenin për të ngrënë nga gështenjat e tyre, që nuk i vendosa në buzë, duke i thënë se arsyeja ishte se sapo kisha ngrënë darkë.

- Së paku pini një gotë nga vera jonë, rifilluan. Do t'ju pëlqejë; është nga anët e Astit.
- Nuk mundem, zakonisht nuk pi kurrë pas darke, më bën keq.
- Një gotë e vogël nuk se si të bëjë keq.

Duke thënë kështu mbushën gotat me verë për të gjithë, kur arritën tek unë morën një shishe dhe një gotë nga ana tjerët. Në atë moment vërejta ndarjen e tyre të mbrapsht, megjithatë e mora në dorë gotën, ngrita me ta një dolli, por në vend që ta pija kërkova ta vendosja mbi tavolinë.

- Mos bëj kështu, na mbet hatri, më thoshte njëri; po na fyen, shtonte një tjetër. Mos na e kthe kështu.
- Nuk mundem, nuk mundem dhe nuk dua të pi.
- Duhet të pish me çdo kusht.

Si thanë kështu, njëri me kapi nga shpatulla e majtë, një tjetër nga shpatulla e djathtë duke shtuar: “Nuk mund ta lejojmë këtë fyerje. Do të pish me dashje o me forcë”.

- Në se doni që unë me çdo kusht të pi; do ta bëj, por më lini pas paku të lirë, dhe duke qenë se unë nuk mund të pi do t'ia jap njërit prej djemve të mi që ta pinë në vendin tim.

Duke prononcuar këto fjalë të simuluar bëra një hap të gjatë drejtë daljes, e hap derën duke i ftuar djemtë e mi që të hynin.

- Nuk është nevoja, nuk është nevoja që të tjerët të pinë. Rri i qetë, po shkojmë tashti e përgatisim të sëmurin, këto të rinjtë¹⁴⁸ të qëndrojnë në fund të shkallëve.

Sigurisht nuk do të ia jepja kurrë tjetër kujë atë gotë, por veprova që të zbuloja kurthin e tyre që ishte që të pija helmin.

Pastaj më drejtuan në një dhomë në kat të dytë, ku, në vend të një të sëmuri, pashë që në shtruara qëndronte i njëjti person që kishte ardhur për të thirrur, dhe mbasi iu përgjigj disa pyetjeve të mia shpërtheu në një të qeshur të zhurmshëm dhe më tha: “Do të rrëfhem nesër në mëngjes”. Dhe unë menjëherë mora rrugën e kthimit.

Një mik i imi bëri disa hetime për rreth atyre që më kishin thirrur, rreth qëllimit të tyre, dhe më siguruan që një person i kishte paguar atyre një darkë të bollshme me qëllimin që ato të bënin gjithçka që të pija pak verë që ai kishte përgatitur.

[23.] Agresioni – Shiu i shkopinjve

Duken si përralla atentatet që ju tregova, por për fat të keq janë të vërteta të dhimbshme që patën dëshmitarë të shumtë. Ja edhe disa akoma më të çuditshëm.

Një darkë gushti, rreth orë gjashtë, i rrethuar nga të rinjtë e mi unë isha në portën hyrëse të Oratorit, kur një e thirrur e papritur u dëgjua: “Është një vrasës, është një vrasës”.

¹⁴⁸ giovanetti.

Dhe ja u shfaq njëri, që unë e njihja mirë dhe e kisha ndihmuar mjaft; i veshur me një këmishë me mëngë me një thikë të gjatë në dorë vraponte i tërbuar, drejtë meje duke thënë: “Dua don Boskon, dua don Boskon”.

Të gjithë filluan të largohen të çoroditur, dhe tjetri vazhdoi vrapin e tij drejtë një seminaristi duke menduar se isha unë. Kur e vuri re se kishte ngatërruar person, e ktheu vrapin i tërbuar drejtë meje. Sapo që pata kohë të strehohem mbi një shkollë të ndërtesës së vjetër, dhe nuk kisha akoma e sistemuar akoma bravën e portës kur arriti fatkeqi. I binte portës, bërtiste, kafshonte shulin e hekurt për shkullur, por pa dobi, unë isha një vend të sigurt. Djemtë e mi donin ti hidheshin përsipër atij rrezikzi dhe ta copëtonin, por unë pa pushim i thoja që të ndaleshin dhe më dëgjuan. U njoftua menjëherë sigurimi publik, kuestura, karabinierët, por nuk e qe mundur që mbaronte kjo gjë derë në nëntë e gjysmë të darkës, orë në të cilën dy karabinierë kapën cub dhe e morën me vete dhe e drejtuan për në kazermë.

Të nesërmen kuestori më dërgoi një njeri të policisë duke më kërkuar në se e falja atë njeri poshtërues. Iu përgjigja që unë falja atë dhe të tjera fyerje, por që në emër të ligjeve i kërkoja autoriteteve që të kujdeseshin më mirë për personat dhe për banesat e qytetarëve. Kush e besoi? Në të njëjtën orë në të cilën rivalin im tentonte agresionin kundër meje, ditën që pasoi, më sulmonte sapo dola nga shtëpia, pak hapa larg saj.

Një mik i imi duke parë se nuk mund të kisha mbrojtje nga autoritetet foli vetë me atë cub. “Mua në paguajnë, i pat përgjigjur, dhe në se më jep më shumë se më japin, unë shkoj në punën time”.

Iu paguan 80 franga di fito scaduto, të tjera 80 franga si paradhënie për një banim larg Valdokos, dhe kështu përfundoi komedia e parë. Jo kështu qe e dyta, që po jua tregoj.

Rreth muaji më vonë nga ngjarja që sapo ju tregova, një të diele në mbrëmje, qeshë kërkuar me ngut në shtëpinë Sardi, afër Strehës, për të rrëfyer një të sëmure që thonin se ishte në fund të jetës. Duke u nisur nga çka kishte ndodhur më përpara ftova mjaft të rinj pak të rritur që të shoqëronin. “Nuk është e nevojshme, më thonin, ne do të shoqërojmë, lëri të qetë këto djemë”.

Kjo më mjaftoi që unë të mos shkoja vetëm. Disa i lashë disa në fund të shkallave; Giuseppe Buzzetti e Giacinto Arnaud¹⁴⁹ qëndruan në katin e parë në çardakun në krye të shkallëve jo shumë larg nga dera e dhomës së sëmurit. I ftova të pranishmit që ndodheshin atë të largoheshin kur fillova të flas për fenë. “Përpara se të rrëfhem, filloi të fliste me zë të lartë, unë dua që ai maskara që kam përballë, të ndërrojë mendje për shpifjet për të cilat më ka akuzuar”.

- Jo, u përgjigj një tjetër.
- Qetësi, shtoi një tjetër, duke u ngritur në këmbë.

Atëherë u çuan të gjithë në këmbë. “Po, jo, shih, të marr frymën, të këpus qafën”, ishin zëra që të përzier mallkimeve të tmerrshme kishin një jehonë djallëzore nëpër atë dhomë. Në mes të asaj djallëzie u fikën dritat; u rritën të bërtiturat, filloi një shi të rrahurash të drejtuara aty ku unë isha i ulur. I rashë në të menjëherë kësaj loje, që kishte për qëllim të ma këndonte

¹⁴⁹ Giacinto Arnaud (lindur me 1826): një i ri artizan që banoi në shtëpinë e Oratorit për gati nëntë vjet, nga tetori 1847 deri në shkurt 1856.

mirë; dhe në atë moment; duke mos pasur kohë as të mendoj as të reflektoj, mora këshillë nga nevoja. I dhashë krah një karrigeje, dhe e vendosa në kokë, dhe duke qëndruan një atë mbrojtëse shkopinsh fillova të drejtohem nga dalja duke ngrënë ato të qëlluara shkopinsh që me shumë zhurmë binin mbi karrige.

Sapo dola nga ajo kovaçhane e Djallit u lëshova në krahët e djemve të mi, që nga ajo zhurmë dhe nga ato të bërtitura donin të hynin me çdo kusht në atë shtëpi. Nuk pata plagë të rënda duke përjashtuar një të goditur të që i ra mbi gishtin e madh të dorës së majtë që kishte mbërthyer shpinën e karriges e cila më hoqi thoin me gjysmën e falangës, që edhe tani ka mbetur si shenjë. E keqja më e madhe që e trembura.

Unë kurrë nuk arrita ta dija motivin e vërtetë të këtij rebelimi, por me sa duket që gjë që urdhëruar, për sa i përket jetës sime që të dorëzohesha, siç thonin ato, për shpifjet ndaj protestantëve.

[24.] Qeni i Hirtë

Qeni i Hirtë që temë e shumë diskutimeve dhe shumë supozimeve. Shumë prej nesh e kanë parë dhe e kanë përkëdhelur. Tashti duke i lënë anash historitë e çuditshme që tregohen për këtë qen, unë po ju paraqes krejt të vërtetën.

Isha në shënjestër të fyerjeve të shpeshta dhe më këshillonin që të mos eci vetën kur shkoja e vija nga Torinoja. Në atë kohë çmenduria ishte e fundit ndërtesë krejt Oratorit, ajo që mbetej ishte një terren i zënë me gëzhoja dhe me akacie. Një mbrëmje të errët mjaft vonë kthehesha krejt vetëm, jo pa pak panik; kur pashë afër vetes një qen të madh që në pamje të parë më trembi; por duke mos u shfaqur armik ndaj meje, biles duke më bërë lajka sikur të isha unë i zoti i tij, menjëherë krijuam një marrëdhënie të mirë, dhe më shoqëroi deri në Orator. Ajo që ndodhi atë natë, ndodhi dhe shumë herë të tjera; sa që mund të them se qeni i Hirtë më ka bërë shërbime të rëndësishme. Po paraqes disa.

Aty nga fundi i nëntorit¹⁵⁰ 1854, një mbrëmje me shi dhe me mjegull, kthehesha nga qyteti dhe për të mos bërë rrugën e gjatë vetëm zbrita për nga rruga e Consolata që të nxjerr në Cottolengo. Në një farë vendi të rrugës më ra në sy që dy burra ecnin me një largësi të vogël nga unë. Këto e shpejtonin hapin apo e ngadalësonin sipas hapit që bëja unë. Kur unë pastaj spostohesha nga ana tjetër e rrugës për të mos u shkapetur me to, ato me shkathtësi dilnin përpara meje. U mundova ta kaloj rrugën, por nuk pata më kohë, ato duke bërë papritmas dy hapa mbrapa, me një heshtje të zymtë, më hodhën një mantel në fytyrë.

U sforcova që të mos i lë të më mbështillnin, por ishte e kotë, biles njëri tentoi të më mbyllte gojën, me një shami. Doja të bërtisja, por nuk mundja më. Në atë moment u shfaq i Hirti, dhe duke bërtitur si të ishte ari u lëshua me këmbë kundër fytyrës së njërit, me gojë të shqyer drejtë tjetrit, në mënyrë që iu desh të mbështillnin qenin përpara meje.

- Thirre qenin, filluan të bërtasin duke u dridhur.
- Po e thërras, por lëreni të lirë udhëtarët.

¹⁵⁰ Lexohet finire.

- Por thirre shpejt, bërtitën me të madhe. I Hirit vazhdonte lëshonte britma si ujk o si ari i inatosur.

Të tjerët morën përsëri rrugën e tyre, dhe i Hirti, duke më qëndrua gjithmonë për krah më shoqëroi deri sa hyra në veprën e Cottolengos. Mbas e mora veten nga frika dhe mbasi piva diçka që ajo vepër bamirësie di të ofrojë gjithmonë, me një furnizim të mirë u ktheva për në shtëpi.

Të gjitha mbrëmjet në të cilat nuk isha i shoqëruar nga të tjerë, sa po kaloja ndërtesat, më dilte përpara i Hirti nga ndonjë anë e rrugës. Shpesh herë të rinjtë e Oratorit e panë, por një herë na shërbej për të bërë për të qeshur. E panë të rinjtë nga shtëpia duke hyrë në oborr; kush donte ta vriste, kush ta rrihte mirë.

- Mos e përbuzni, i thotë Giuseppe Buzzetti, është qeni i don Boskos.

Atëherë gjithsecili filloi ta përkëdhelte me shumë ledhatime dhe e shoqëruan deri tek unë. Unë isha në sallën e ngrënies duke ngrënë darkë me disa seminaristë e meshtarë, si dhe me nënë time. Nga ajo pamje e papritur të gjithë mbetën të shastisur: “Mos kini frikë, i thashë, është i Hirit im, lëreni të vijë”. Në fakt duke bërë një xhiro rreth tavolinës u sistemua afër meje krejt në qejf. Edhe e fërkova dhe i ofrova supën, bukën e çka pata në pjatë, por ai nuk pranoi, biles nuk desh as ti marrë erë ofertave. “Por çfarë do pra?”, shtova. Ai nuk bëri që tjetër veç se të lëvizte veshët dhe bishtin. “O ha, o pi, o përndryshe largohu”, thashë. Duke vazhduar të japë shenja kënaqësie, mbështeti kokën në mësallën time sikur donte të më fliste për të më dhënë natën e mirë, pastaj, me shumë kënaqësi dhe gëzim djemtë e shoqëruan jashtë portës. Më kujtohet që atë mbrëmje isha kthyer vonë në shtëpi, dhe një mik më kishte shoqëruar me karrocën e tij.

Herën e fundin që unë panë të Hirtin qe në 1866 kur po shkoja nga Morialdo në Moncucco pranë Luigji Moglia një mik i imi.¹⁵¹ Famullitari i Buttigliera¹⁵² dëshiroi të më përcillte për copë të rrugës, dhe kjo qe arsyeja që unë u habita atë natë në gjysmë të rrugës. “Ah po të kisha të Hirtin tim, i thashë vetes, sa do të më ishte dashtë!”. Sa thashë kështu, u ngjita në një livadh për të parë atë hapësirë të fundit të dritës. Në atë moment i Hirti vrapoi drejt meje¹⁵³ duke më bërë festë të madhe, më shoqëroi për atë copë rrugë që kishte mbetur, që kisha edhe tre kilometër.

Kur arrita në shtëpinë e mikut, ku po më pritshin, parashikova të kaloj nga një rrugë e veçuar, që i Hirit im të mos u ndeshte me dy qenë të mëdhenj të shtëpisë. “Do të shqyejnë njëri tjetrin, në se do të hasen”, më thoshte Moglia.

U fol mjaft me familjen, pastaj u shtuam të hamë darkë, dhe shoqëruesin tim e lanë të pushojë në një qoshe të sallës. Kur mbaroi darka, “Është e nevojshme ti japim darkë edhe të Hirtit”, më tha miku dhe mori pak ushqim dhe ia qoi qenit, dhe e kërkoi në të gjitha qoshet e sallës dhe të shtëpisë. I Hirit im nuk gjendej më. Të gjithë mbetën të shtangur, sepse nuk

¹⁵¹ Luigji Moglia, fshatar pronar i një baxhoje pranë Moncucco në të cilën Gjon Bosko kur kishte qenë fëmijë kishte punuar tek ata në fushë, ndërmjet shkurtit të 1827 dhe tetorit të 1829.

¹⁵² Giuseppe Vaccarino (1805-1891), i diplomuar në teologji, meshtar i zellshëm, prodhues në iniciativa, qe famullitar i Buttigliera për 59 vjet (që nga mosha 27 vjeçe deri në vdekje).

¹⁵³ Lexohet corre.

ishte hapur asnjë derë e as dritare, as qenët e familjes nuk kishin dhënë asnjë shenjë dalje; vazhduam të kërkonim në shtëpitë e sipërme, por askush nuk zbuloi gjë.

Kjo është i fundit lajm që unë pata prej qenit të Hirtë, që qe temë e shumë kërkimeve dhe diskutimeve. As dhe nuk pata mundësi të njihja të zotin e tij. Unë di vetëm që ajo kafshë qe për mua një provani e vërtetë në rreziqet e shumta në të cilat jam ndodhur.